

FENOMÉN RANĚ NOVOVĚKÉ AKADEMICKÉ PEREGRINACE JAKO SPECIFICKÉ TÉMA STŘEDOEVROPSKÉ HISTORIOGRAFIE

ONDŘEJ PÍŠ

THE PHENOMENON OF EARLY MODERN ACADEMIC PEREGRINATION AS A SPECIFIC SUBJECT OF CENTRAL EUROPEAN HISTORIOGRAPHY

The aim of this study is to present the phenomenon of academic peregrination as a specific topic of Czech and foreign historiography, one that has been addressed since the second half of the 19th century. Czech historiography dealing with travelling for education from the Czech Lands in the 16th and 17th century is presented in chronologically ordered subchapters. The second part of the study deals with related phenomena (Grand Tours) and denominationally defined mobility (peregrinations of the Brethren and Jesuit schools). The final part of the study offers a brief look at investigations of this subject also in other countries of Central Europe (Hungary, Slovakia, and Poland) and compares their approaches and results with Czech historiography.

Keywords: Academic peregrinations – historiography – education – European universities – Early Modern Era – Czech and Moravian schools – student lists – travelling for education

DOI: 10.14712/23365730.2022.15

1. Úvod

Fenomén akademické peregrinace má svoje nezanedbatelné místo v kulturních a vzdělávacích dějinách 16. i raného 17. století.¹ Česká historiografie se raně novověkými cestami za vzděláním zabývá již od druhé poloviny 19. století. Přes první práce mající povahu výpisu jmen z matrik, jakýchsi „telefonních seznamů“, se podařilo v 2. polovině 20. století přikročit k pracím analytického charakteru. Ty by však nebyly možné bez prosopografického sběru dat ke konkrétním osobám uvedeným v seznamech.

Historici 50.–80. let 20. století měli díky vnitropolitické situaci značně omezené možnosti studia v zahraničních archivech nebo práce se zahraničními archiváliemi. Oživení zájmu o fenomén akademické peregrinace sledujeme od 90. let do dnešní doby. Částečně se mění

¹ Studie je upravenou první částí diplomové práce Ondřej Piš, *Fenomén akademické peregrinace jako téma moderní středoevropské historiografie: příklad českých a moravských studentů na vybraných kalvínských vzdělávacích institucích (1575–1620)*, Diplomová práce na FHS UK, Praha 2021. Za příkladné vedení a mnohé odborné rady děkuji tímto vedoucímu práce panu PhDr. Markovi Ďurčanskému, Ph.D.

témata i metody studia cest za vzděláním – důraz je kladen například na každodennost univerzitního studia nebo na fenomén kavalírských cest.

Pro zhodnocení dosavadního českého bádání je nutné i srovnání se zahraničním výzkumem. Vzhledem k historickým vazbám a mnoha podobnostem byl zvolen region střední Evropy, konkrétně současný výzkum akademické peregrinace v Polsku, Maďarsku a na Slovensku. Trendem poslední doby ve studiu univerzit je práce na rozsáhlých internetových databázích. Jedná se o několikaleté projekty, které zpracovávají početné týmy historiků a vědců z příbuzných oborů někdy i v mezinárodním složení. Díky možnostem, jež nabízí internetové prostředí, je následně možné data v jednotlivých databázích navzájem propojovat, což je zvláště přínosné pro prosopografický sběr dat. Tvorba komplexní databáze je však finančně, časově, organizačně i lidsky náročná. Ve středoevropském prostoru vznikají například databáze studentů krakovské univerzity či uherských studentů v zahraničí, které budou dále podrobněji představeny.

Přelom 16. a 17. století představuje nejobsáhleji zmapované období české a moravské akademické peregrinace. Souvisí to v první řadě se zájmy mnohých historiků o problematiku českého stavovského povstání, případně o životní osudy exulantů v čele s Janem Amosem Komenským. Mimořádnému zájmu se těší především studenti Jednoty bratrské nebo jejich sympatizantů.

Komplexní zpracování historiografie akademické peregrinace v českém prostředí prozatím chybí. V nedávné době však byly podobným způsobem zpracovány historiografie kavalírských cest² a obecné téma raně novověké vzdělanosti.³ Historiografie akademické peregrinace je ve studii představena chronologicky. Některá příbuzná témata – kavalírské cesty, bratrské a jezuitské peregrinace, jsou představena ve zvláštních kapitolách.

2. Historie výzkumu v českém a moravském prostředí

2.1 Výzkum akademické peregrinace před 2. světovou válkou

První krok v českém historickém výzkumu akademické peregrinace 16. a 17. století představují excerpce matrik, alb a rektorských knih zahraničních akademií a univerzit, případně škol nižšího stupně. Tento typ zpracování historického pramene je od počátku chápán jako základna pro širší kulturně historické výzkumy v oblastech kulturních transferů, zvyšující se gramotnosti, dějin idejí nebo dějin cestování. Nejsou tedy cílem samy o sobě, poskytují spíše materiál pro zpracování širší problematiky v oblasti dějin raně novověké vzdělanosti. Vzhledem k procentuálně nejvyššímu počtu českých a moravských studentů na německých vzdělávacích ústavech jsou pro české historiky zcela zásadní výsledky německého výzkumu a ediční práce německých kolegů jak ve zpracovávání matrik, tak i ve vydávání matrik německého národa na univerzitách v Itálii či Francii, do kterého byli studenti z českých zemí většinou zapisováni.

² Jiří KUBEŠ, *Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Habilitační práce na FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2011, s. 5–18.

³ Mlada HOLÁ – Martin HOLÝ, *Dějiny středověké a raně novověké vzdělanosti v českém historickém výzkumu. Tradice – Aktuální trendy – Perspektivy*, Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále AUC-HUCP) 58/2, 2018, s. 27–35.

Chronologicky prvním je seznam Čechů, Moravanů, Slezanů a Poláků na ženevské akademii z roku 1862. Podnětem k němu bylo redakční zpracování zdejší rektorské knihy, které bylo zasláno na pražskou univerzitu, protože se v ní nacházelo mnoho studentů s přídomkem „Bohemus“. Soupis byl vyhotoven pro první století akademie, tedy roky 1559–1659, a je přiložen k německy psané zprávě o přednášce knihovníka a slavisty Jana Ignáce Hanuše v Královské české společnosti nauk z června roku 1862.⁴ Tento soupis byl však na dalších 30 let jediným počínem v tomto směru.

Teprve na samotném konci 19. století, v roce 1897, vydal český literární a divadelní historik Ferdinand Menčík výpis ze seznamu studentů z Čech a Moravy studujících ve Wittenberku.⁵ Vybrané časové období 1502–1602 odpovídá prvním dvěma dílům wittenberské matriky. Podnětem k soupisu bylo vydání druhého dílu edice v roce 1894. Seznam je na několika místech opatřen odkazy na literaturu blíže identifikující jednotlivé osoby. Ani v tomto případě však autor neprovedl analýzu vypsání vzorku.

Ve stejný rok vydává Ferdinand Tadra *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, kde věnuje kapitulu českým studentům na středověkých univerzitách 12.–14. století.⁶ Význam práce spočívá v komplexním zpracování rozličných kulturních styků a ve snaze postihnout celek evropských středověkých univerzit. Ačkoliv nemá kniha Ferdinanda Tadry přímý vliv na výzkum raně novověké peregrinace, mohou jeho seznamy posloužit k širším analýzám a komparacím. Díky výrazně se zvyšujícímu počtu univerzit i na nich studujících jedinců v 15.–17. století se českému bádání dodnes nepodařilo podat srovnatelně komplexní práci pro období pozdního středověku a raného novověku.

První zprávy o raně novověkých studentech z italského prostředí přinesl katolický kněz a pozdější politik Isidor Zahradník, jehož výzkum se opíral o archivní prameny.⁷ Tehdejší knihovník strahovského kláštera a vystudovaný historik se v posledním desetiletí 19. století soustavně zabýval výzkumem zahraničních bohemik.⁸ Celá jeho studie je ale spíše výčtem několika dokumentů, které měl možnost autor zkoumat přímo v Itálii. V první části lze např. nalézt výčet českých studentů v Bologni v roce 1269, ve třetí části pak seznam studentů římské jezuitské koleje z roku 1583–1585. Vzhledem k povaze práce na něj pozdější soupisové studie většinou neodkazují.

Dodnes jsou užívané seznamy vydané Josefem Vítězslavem Šimákem v letech 1905–1906.⁹ Zpracoval je nepochybně během svého studijního pobytu v Lipsku od listopadu 1904 do června 1905, kdy mj. docházel do semináře Karla Lamprechta.¹⁰ Autor vybral celkem 15 německých univerzit 15.–18. století, které měly v jeho době edičně zpřístupněné matriky. Soupisy jsou obohaceny krátkou úvodní studií a informacemi o vydání příslušné matriční knihy. Autor taktéž opatřil vybrané jednotlivce informativní biografickou

⁴ Ignác HANUŠ, *Seznam Čechů na univerzitě v Ženevě*, Sitzungsberichte der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, Praha 1862, s. 99–103.

⁵ Ferdinand MENČÍK, *Studenti z Čech a Moravy ve Wittenberku od r. 1502 až do 1602*, Časopis českého musea 71, 1897, s. 250–268.

⁶ Ferdinand TADRA, *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Praha 1897.

⁷ Isidor ZAHRADNÍK, *Záznamy o českých scholárech v Itálii*, Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědu, slovesnost a umění 13, Praha 1904, s. 227–246.

⁸ Tomáš W. PAVLIČEK, *Isidor Theodor Zahradník (1834–1926)*, Akademický bulletin 22/6, 2014, s. 31.

⁹ Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých univerzitách v XV.–XVIII. st.*, Časopis českého musea 79, 1905, s. 290–297, 419–424; 80, 1906, s. 118–123, 300–305, 510–539.

¹⁰ Hana KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě*, České Budějovice – Pelhřimov 2013, s. 62–72.

poznámkou pod čarou. Seznam studentů dané univerzity je rozdělen podle jednotlivých zemí, které byly v matrikách uváděny – Čechy, Morava a Slezsko, ze kterého vybral pouze studenty pocházející z geografické oblasti Slezska náležející v autorově době k českým zemím. Dílčí soupisy obsahují i informaci o celkovém počtu studujících z dané země ve vymezeném období i abecední seznam měst s počtem studentů z nich pocházejících. Práce Josefa Vítězslava Šimáka tak připravila půdu pro analytické práce, které chtěl autor vydáním soupisů vyvolat. Bez zajímavosti není ani skutečnost, že za počátek otiskování bohemik označil práci Menčíkovu, nikoliv Hanušovu či Zahradníkovu.¹¹

Na práci profesora Šimáka výslovně navázal Karel Hrdina v roce 1919.¹² Zaměřil se na německé ústavy ve stejném časovém období, které nebyly v předchozí studii zpracovány, i na univerzity belgické (Lovaň), nizozemské (Harderwijk, Utrecht) a severské (Kodaň, Uppsala). Seznamy lipských, marburských, herbornských a wittenberských studentů rozšiřují starší práce Menčíkovy a Šimákovy. Výpisy jsou řazeny chronologicky a nejsou děleny podle jednotlivých zemí na rozdíl od Šimákovy studie. Několik poznámek připojil v recenzi historik Bohumil Navrátil.¹³

Karel Hrdina ale přispěl i k poznání peregrinace na školy nižšího stupně. Na popud zhořeleckého profesora Siebta provedl výpis českých studentů na zdejším gymnáziu pro období 1565–1630. Autor se pokusil postihnout i vzdělanostní peregrinace zhořeleckých studentů na konkrétních německých univerzitách.¹⁴

Z archivního výzkumu Zdeňka Kalisty čerpala studie z roku 1927 o českých návštěvnících Sieny v letech 1547–1646.¹⁵ Práce vznikla během jeho studijního pobytu ve Francii a Itálii v létě roku 1925 a představuje do jisté míry vedlejší produkt disertační práce o mládí Humprechta Jana Černína.¹⁶ Autor si výslovně položil otázku vztahu studijních cest a politických dějin. Jeho seznam se odlišuje od předchozích programově vymezeným obdobím i hledáním odpovědi na otázku po důsledcích bělohorské bitvy pro studijní cesty. Zdeněk Kalista vnímal Bílou horu jako významný předěl v akademické peregrinaci, což dokládá zápisy nečeských jmen pobělohorské nové šlechty s českými přídomky.

Dalším výsledkem archivního výzkumu v italském prostředí byly dvě studie Zdeňka Kristena o českých studentech v Římě, které se opíraly i o soudobou italskou literaturu. Autor však zmiňuje i starší české bádání, např. Ferdinanda Tadrů nebo Isidora Zahradníka. Kvůli ztracené matrice římské univerzity nebylo možné sestavit úplný výčet českých a moravských studentů. Zdrojem se tak pro badatele staly např. zprávy v papežských listinách a jiné „druhořadé“ prameny. Zachovala se pouze *Registra doctorum et decretorum* právnické fakulty, kde jsou zaznamenáni doktoři obojího práva počínaje rokem 1549. V první studii vypsál Zdeněk Kristen české a moravské studenty od 13. století do Bílé hory,

¹¹ Pro úplnost je potřeba doplnit, že první seznam českých scholárů v Heidelbergu se objevil v poznámce tištěné přednášky profesora E. Otta. Emil OTT, *O osudech právních studií při Univerzitě Karlo-Ferdinandově*, Právník 26, Praha 1887, s. 17–20, pozn. 34.

¹² Karel HRDINA, *Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, Věstník České akademie věd a umění 28–29, 1919–1920, s. 32–66.

¹³ Bohumil NAVRÁTIL, *Recenze na práci Karel Hrdina, Studenti z českých zemí na vysokých školách v cizině*, Časopis Matice moravské 47, 1923, s. 286–288.

¹⁴ Karel HRDINA, *Čechové na gymnasiu ve Zhořelci*, in: Přátelé čl. starozitností svému učiteli. K šedesátinám J. V. Šimáka, Příloha Časopisu Společnosti přátel starozitností 38/2–3, Praha 1930, s. 85–98.

¹⁵ Zdeněk KALISTA, *Češi v Sieně (1547–1646)*, Český časopis historický 33, 1927, s. 117–127.

¹⁶ Zdeněk KALISTA, *Po proudu života (2)*, Brno 1996, s. 95n.

kteře dohledal z jiných pramenů.¹⁷ Jeho druhá studie se zabývá promovanými doktory práv. Pro období let 1549–1620, které bylo vymezeno na jedné straně archivním pramenem, na straně druhé potom autorem studie, byli shledáni čtyři promovaní, povětšinou z Moravy – v přílohách si lze přečíst editorsky upravené zápisy o jejich doktorských zkouškách.¹⁸

Francouzské prostředí přiblížila ve své práci Marie Ludmila Černá-Šlapáková, která k excerpceim využila studijní pobyt na Sorbonně.¹⁹ Na české studenty v Orleáns, Angers, Bourges a Montpellier ji upozornil historik Otakar Odložilík. Není vyloučeno, že výslednou podobu studie ovlivnil Josef Vítězslav Šimák, k němuž měla velmi blízko.²⁰ Její výzkum se opírá o archivní prameny a opis přehledu studentů německého národa orleánské univerzity badatele Gustava C. Knoda. Seznamu českých a moravských studentů předchází obsáhlá studie o historii univerzit. Autorka zdůrazňuje šlechtický původ, ale také značnou konfesní diverzitu inskribovaných. Podobně jako jiné studie z této doby se pokusila o identifikaci některých jmen. Časově jsou seznamy vymezeny 16.–17. stoletím. Některé údaje byly doplněny a upraveny Otakarem Odložilíkem v recenzi na studii.²¹

Důležitý příspěvek k cestám českých studentů do Velké Británie přidal roku 1935 výše již zmíněný Otakar Odložilík.²² Zdrojem mu byl soupis českých studentů na britských ostrovech z pera britského historika Roberta Fitzgibbona Younga, který vzhledem k nízkému počtu zapsaných poskytl namísto jmenného seznamu krátké biogramy většiny z nich.²³ Stejným způsobem postupoval i český historik. Ten se však neomezoval pouze na univerzitní studia, ale vypisuje i jiné cesty na ostrovy, o kterých z pramenů víme, např. Petra Voka z Rožmberka. Autor podrobil jednotlivé životní osudy podrobnému archivnímu výzkumu a osvětlil do té doby neznámé skutečnosti, především z cesty Karla st. ze Žerotína. Za mezník byl vybrán rok 1620, po kterém se dle autorových slov povaha cest do britského prostředí zásadně mění.²⁴

Otakar Odložilík doplnil taktéž seznam českých a moravských studentů na gymnáziu v Brémách německého historika Alfreda Schmidtmayera. V rozmezí let 1610–1677 se zde zapsalo na 70 převážně bratrských studentů.²⁵

Přehled soupisových prací z meziválečné doby zakončuje práce Vladislava Růžičky o studentech v Královci.²⁶ Autor rozšiřuje seznam Karla Hrdiny o české a moravské studen-

¹⁷ Zdeněk KRISTEN, *Gli studenti Boemi a Roma fino al 1620*, Roma 9/6, 1931, s. 241–250.

¹⁸ Zdeněk KRISTEN, *Doktoři práv římské univerzity z Čech před Bilou horou*, Časopis matice moravské 56, 1932, s. 181–192.

¹⁹ Marie ČERNÁ, *Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orléansu a na některých jiných francouzských univerzitách*, Český časopis historický 40, 1934, s. 347–362, 548–564.

²⁰ H. KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák*, passim (dle rejstříku). Odložilíkovy kontakty s Marií Černou sporadicky dokládají jeho deníky. Otakar ODLOŽILÍK, *Deníky z let 1924–1948*, I–II, Praha 2003.

²¹ Otakar ODLOŽILÍK, *Recenze na práci Marie L. Černá, Studenti ze zemí českých na univerzitě v Orléansu a na některých jiných francouzských univerzitách*, Časopis Matice moravské 59, 1935, s. 226.

²² Otakar ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie v letech 1563–1620*, Časopis Matice moravské 41, 1935, s. 241–320.

²³ Robert Fitzgibbon YOUNG, *Bohemian Scholars and Students at the English Universities from 1347 to 1750*, English Historical Review 38, 1923, s. 72–84. Některé informace byly dále doplněny Františkem Chudobou v recenzi. František CHUDOBA, *Recenze na práci Robert F. Young, Bohemian Scholars and Students at the English Universities from 1347 to 1750*, Časopis Matice moravské 46, 1922, s. 335–338.

²⁴ Otakar ODLOŽILÍK, *Cesty z Čech a Moravy do Velké Británie*, s. 320.

²⁵ Otakar ODLOŽILÍK, *Recenze na práci Alfred Schmidtmayer, Die Beziehungen des Bremer Gymnasium Illustre zu J.A. Comenius und den mährischen Brüdern*, Časopis Matice moravské 55, 1931, s. 583–588.

²⁶ Vladislav RŮŽIČKA, *Češi a Slováci na univerzitě v Královci*, Pedagogický sborník 5, Bratislava 1938, s. 108–130.

ty v období 1743–1823. Vedle nich však uvádí i jména studentů ze Slezska, Uher a Spíše, kteří byli v matrice evidováni zvlášť. Bližší analýzu či nabízející se komparaci studentů z jednotlivých zemí však autor neprovedl.

2.2 Výzkum v 60. a 70. letech – obrat k sociálním dějinám

Zájem o studium akademické peregrinace upadl se začátkem druhé světové války. Politický a kulturní vývoj společnosti výzkumu této problematiky nepřál. Po rozdělení Evropy v poválečném období se navíc významně ztížil přístup k západoevropským archiváliím. Změna přišla až s počátkem 60. let, bezmála 25 let po vydání poslední studie o českých a moravských scholárech na zahraničních univerzitách.²⁷

Jedinou výjimku představuje výpis českých a moravských studentů z basilejské matriky pro léta 1450–1653 učiněný Karlem Sitou, studentem Komenského bohoslovecké fakulty, roku 1954.²⁸ Práce vznikla při jeho zdejším studijním pobytu souvisejícím s tvorbou disertační práce o významném kalvínském teologovi a basilejském profesorovi Amandu Polanovi z Polansdorfu.²⁹ I zde předchází seznamu krátký text o historii univerzity s přihlédnutím k českým stopám ve švýcarském městě.

Významnou roli ve znovuoživení zájmu o problematiku akademické peregrinace sehrál i nově založený historický časopis *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, vydávaný od roku 1960 Ústavem pro dějiny Univerzity Karlovy, který znamenal institucionalizaci „dějin vzdělanosti“ v české historiografii. Časopis poskytl badatelům platformu pro publikování výsledků jejich výzkumů v oblastech historie pražské univerzity, dějin vysokých škol a vzdělanosti obecně.

První významnou studií počátku 60. let publikovanou v novém časopise byla práce o českých a slovenských studentech na vídeňské univerzitě manželů Hlaváčkových.³⁰ V kontextu dosavadního tuzemského bádání je zajímavý výběr osob z oblasti tehdejší Československé socialistické republiky. V prvním díle studie je podán soupis studentů z let 1377–1450. Vedle krátkého textu o dějinách univerzity se zde autoři věnují struktuře zápisů jmen do matriky. Zdrojem jim je edice matričních knih, které vycházely postupně, proto je i studie rozdělena do dvou let. Druhý díl studie představuje analýzu českých studentů studujících od založení univerzity až do 50. let 16. století, soupis studentů z prvního dílu zde však rozšířen nebyl. Autory zajímá sociální, regionální i stavovský původ studentů. Obohacující je i srovnání českých a slovenských, tedy uherských, studentů v reakci na vnitřně politický vývoj

²⁷ V tomto desetiletí došlo obecně k oživení zájmu o české a moravské předbělohorské školství, o čemž svědčí vydání závažných studií jmenovce slavného historika F. Palackého a J. Holinkové. František PALACKÝ, *Obyvatelstvo českých měst a školní vzdělání v 16. a na začátku 17. století*, Československý časopis historický 18/4-5, 1970, s. 345–370; Jiřina HOLINKOVÁ, *Městská škola na Moravě v předbělohorském období*, Praha 1967. Autorka zdůraznila i vliv zahraničních univerzit na podobu moravského předbělohorského školství především v textu Jiřina HOLINKOVÁ, *Ještě jednou ke vztahu moravského městského školství v předbělohorském období k zahraničním univerzitám*, in: Sborník prací k sedmdesátinám universitního profesora PhDr. Ladislava Hosáka, Olomouc 1968, s. 47–52.

²⁸ Karel SITA, *Studenti z českých zemí na basilejské univerzitě v době reformace*, Theologická příloha Křesťanské revue 21, 1954, s. 14–19.

²⁹ Karel SITA, *Život a dílo Amanda Polana z Polansdorfu*, Disertační práce na Komenského evangelické bohoslovecké fakultě, Praha 1951.

³⁰ Ivan HLAVÁČEK – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Studenti z českých zemí a Slovenska na vídeňské univerzitě*, AUC-HUCP 2/1, 1961, s. 97–132, 3/2, 1962, s. 139–159.

obou zemí, především s ohledem na pokles počtu českých studentů v pohusitské době. Cílem studie bylo zhodnotit význam univerzity pro české i slovenské prostředí v období středověku i raného novověku, což zásadně překračuje pouhý výpis studentů z matriky.

Ještě výrazněji posunuli výzkum akademické peregrinace do oblasti sociálních dějin František Šmahel s Miroslavem Trucem. Jejich studie k pražské univerzitě v letech 1433–1622 si dala za cíl statisticky vyhodnotit počty studentů, graduovaných a učitelů, provést národnostní a sociální rozbor těchto skupin a vymezit teritoriální zázemí pražského studia generale v určité etapě jeho vývoje.³¹ Kvůli ztrátě univerzitní matriky má studie částečně hypotetický charakter. Rok 1433 byl určen pro srovnání s údaji ve studii německého sociologa Franze Eulenburga. Autoři z dochovaných pramenů vytvořili tabulku s počty bakalářských a magisterských promócí za čtvrtstoletí. Výsledky srovnávali s počty graduovaných na pražské jezuitské akademii a na vybraných německých univerzitách. Dále se zaměřili na regionální a sociální původ graduovaných pro objasnění sociální funkce pražského vysokého učení. Byl zdůrazněn ryze český charakter pražské univerzity s překvapivě nízkým počtem moravských scholárů. Autoři tematizují i zahraniční (slezské, polské či německé) studenty, kteří tvořili ve sledovaném období kolem 4% graduovaných. Samostatná kapitola je pak věnována studentům z českých zemí na zahraničních univerzitách. Ve zkoumaném období autoři našli na 7088 imatrikulací. Největší počet byl shledán za celé období v Lipsku (2043), následován Vídní (1349), Krakovem (968) a Wittenberkem (961). Za zdroj posloužily publikované soupisy studentů, případně edice matrik, které byly autorům dostupné. Výběrově podrobili bližší analýze studenty z Prahy, Chebu, Žatce, Klatov a Chrudimi.

Miroslav Truc se dále věnoval českým, moravským a slezským studentům na nejstarší polské univerzitě v Krakově v 15. a 16. století.³² Sám autor vyjadřuje v úvodu překvapení, že takto geograficky blízké a pro dějiny českých zemí bezpochyby významné univerzitě nevěnoval nikdo z českých historiků pozornost již dříve. Matrika krakovského vysokého učiliště byla totiž vydána již na konci 19. století. Podnětem ke vzniku studie bylo 600leté jubileum založení nejstarší polské univerzity. I tato studie překračuje úzce vymezené téma univerzitního vzdělání a obsáhle tematizuje kulturní styky Čechů s Poláky a jejich pojmání v historiografii, reviduje také starší polské studie na dané téma. Časově ohraničuje svůj výběr dvěma významnými bitvami českých dějin – bitvou u Lipan (1434) a bitvou na Bílé hoře (1620). Ze slezských studentů vybírá pouze ty jedince, kteří pocházeli z části Slezska náležející v době zpracování studie k Československu. Autor sleduje stejné otázky jako ve studii s Františkem Šmahelem. Kromě množství studentů ho zajímá procentuální podíl graduovaných či národnostní původ studentů. Studie však neobsahuje, podobně jako předešlá práce společná, jmenný seznam, pouze tabulky s počty imatrikulovaných v jednotlivých letech.

Tentýž autor byl také editorem alba jezuitské klementinské akademie pro roky 1573–1617, o kterém se ještě zmíním.³³ Do stejného období spadá i významná práce Otakara Odložilíka o bratrských studentech převážně v předbělohorské době, které bude taktéž věnována větší pozornost později.³⁴ Z této doby také pochází první text bilancující dosavadní

³¹ František ŠMAHEL – Miroslav TRUC, *Studie k dějinám University Karlovy v letech 1433–1622*, AUC-HUCP 4/2, 1963, s. 3–60.

³² Miroslav TRUC, *Jagellonská universita a české země v 15. a 16. století*, AUC-HUCP 5/1–2, 1964, s. 135–163.

³³ Miroslav TRUC (ed.), *Album Academiae Pragensis Societatis Jesu 1573–1617 (1565–1624)*, Praha 1968 (Monumenta historica Universitatis Carolinae, Tomus 2).

³⁴ Otakar ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, Philadelphia 1964.

bádání o zahraničních univerzitách z pera Adolfa Turka.³⁵ Autor si všiml opadnutí zájmu o tematiku v období Protektorátu i po něm a oživení počátkem 60. let. Dále se zaměřil na matriky německých, italských a nizozemských univerzit, jejichž edice byly vydány ve 40. a 50. letech. Některé z nich, například Perugia či Siena, byly českými historiky zpracovány v dalších letech, jiné však dodnes čekají na bližší analýzu.

Počátek 60. let je tak bezpochyby důležitým obdobím ve výzkumu akademické peregrinace. Nové metodologické postupy byly čerpány především z německého prostředí. Tematika byla pak dále zpracovávána i v 70. letech v mezích načrtnutých významnými studiiemi z počátku 60. let. Jedná se povětšinou o kratší příspěvky tematizující vždy jednu konkrétní univerzitu.

Marie Ludmila Černá-Šlapáková se vrátila ke zpracovávání francouzských matrik a vydala seznam studujících na pařížské univerzitě.³⁶ I v něm se opírala o vlastní archivní výzkum doplněný využitím edice matrik vydané v letech 1937–1938. Studie obsahuje jmenný seznam studentů z 12.–14. století a následně výčet českých, moravských a slezských studentů na pařížské univerzitě v 15.–16. století, vždy s krátkými biogramy studentů. Obdobím 17. století se Marie L. Černá nezabývala.

Josef Hejnic hledal informace o českých a moravských studentech ve vyhláškách wittenberské univerzity z let 1540–1565.³⁷ V poznámce autor zmiňuje i slovenské studenty. Jeho práce se opírá o pramenný výzkum a přibližuje do té doby nevyužitý typ pramene.

Studentům z českých zemí na univerzitě v Perugii v dnešní Itálii se věnoval Michal Svatoš.³⁸ Za zdroj mu posloužila edice matriky německého národa vydaná v roce 1956, která určila i časové rozpětí soupisu do let 1579–1727. Autor analyzoval sociální skladbu a teritoriální původ studentstva na základě studie Františka Šmahela a Miroslava Truce. Otázce proměn akademické peregrinace po Bílé hoře se nevěnoval.

2.3 80. léta až současnost – nové metody, nová témata

Významným impulsem pro studium akademické peregrinace bylo vydání biograficko-bibliografické příručky s názvem *Rukověť humanistického básnictví*. Ta zahrnuje stručné životopisy českých autorů latinské poezie a bibliografii jejich prací pro období od konce 15. století do poloviny 17. století. Pětisvazkové dílo bylo postupně vydáváno v letech 1966–1982.³⁹ Řada nových zjištění vyvolala nutnost vydání dalšího šestého svazku dodatků, který připadl na rok 2011.⁴⁰ Jména mnohých literátů nacházíme taktéž v matrikách zahraničních univerzit či v pramenech vztahujících se k pražskému vysokému učení.

³⁵ Adolf TUREK, *Význam universitních matrik vydaných po r. 1935 pro studium dějin Jednoty*, Bratrský sborník 1967, s. 164–168.

³⁶ Marie ČERNÁ-ŠLAPÁKOVÁ, *Studenti z českých zemí v Paříži*, Strahovská knihovna 5–6, 1970–1971, s. 67–88.

³⁷ Josef HEJNIC, *Čeští studenti ve vyhláškách wittenberské university v 16. století*, Strahovská knihovna 7, 1972, s. 39–45.

³⁸ Michal SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na univerzitě v Perugii 1579–1727*, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 2, 1977, s. 89–105.

³⁹ Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, I–VI, Praha 1966–2011.

⁴⁰ Svazek se orientuje především na zjištěné bibliografické údaje osob zahrnutých v předchozích svazcích, nikoli na nově zjištěná biografická data. Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě*, VI, Dodatky A–Ž, Praha 2011.

Metodologicky novátorský výzkum provedla badatelská dvojice Jiří Pešek a David Šaman.⁴¹ Jednalo se o první historickou práci v oblasti akademické peregrinace, která šířeji využila možností počítačové techniky pro analýzu větších datových celků. Díky zvolené metodě se jim podařilo provést soustavný výzkum jedné epochy – čtvrtstoletí před Bílou horou – a zpracovat sociální skladbu peregrinujících studentů. Hlavní inspirací byla autorům výše zmíněná práce F. Šmahela a M. Truce. Podle autorů však nebylo příliš možné rozšířit okruh zkoumání, protože se počet vydaných edic matrik od doby vydání Šmahelovy a Trucovy práce nezvýšil a bádat v zahraničních archivech nebylo možné. Výchozím materiálem tak historikům byly vydané soupisy či zpracované matriky zahraničních univerzit. Autorská dvojice sledovala celkem 15 údajů – např. jméno studenta, konfesní profil či sociální a jazykový původ. Bylo získáno na 24 000 vstupních dat, jež byla následně vložena do počítačového programu.

Na rozdíl od práce Šmahela s Trucem se zaměřili pouze na české studenty a to v časově mnohem kratším úseku čtvrtstoletí před Bílou horou. Poskytlí tak velmi detailní analýzu „zlatého věku“ akademické peregrinace. Všimli si konfesního charakteru studijních cest na jezuitské a kalvínské vzdělávací ústavy. Pokusili se komparovat sociální a regionální původ studentů na jednotlivých univerzitách nebo tematizovat fenomén společných studijních cest vedených starším preceptorem. Neopomněli ani sledovat peregrinace mezi jednotlivými univerzitami. Za období s největším počtem inskribovaných označili roky 1608–1615 a 1617–1618, tedy léta zvýšené náboženské aktivity v českých zemích. Kromě zmíněných autorů však doposud nikdo jiný nevyužil možností digitálních technologií k obdobným výzkumům.

Od 80. let po současnost bylo vydáno několik studií, které rozšířily již vcelku objemný soubor soupisových prací. Z 80. let pochází práce Zdeňka Hojdy, který se zaměřil na jezuitskou akademii ve Štýrském Hradci, o níž je podrobněji pojednáno dále.⁴² Michal Svatoš psal ve stejné době o studentech v Sieně v letech 1573–1738.⁴³ Autor vycházel z edice sienenských matrik vydaných v roce 1962. Koriguje a doplňuje starší seznam Zdeňka Kalisty, který vycházel jenom z Alb německého národa a byl doveden pouze do roku 1646. Svatoš také analyzoval sociální skladbu studentů či frekvenci návštěvnosti a povšiml si vyššího počtu imatrikulovaných z řad nižší šlechty a měšťanstva v době před Bílou horou v porovnání s dobou pobělohorskou.

Vídeňskou univerzitou se na počátku 90. let zabývala Zlatuše Kukánová. Jako první vydala dílčí analytickou práci k jihomoravským studentům na rakouských univerzitách ve Vídni a Štýrském Hradci pro léta 1598–1630.⁴⁴ Seznam studentů však k práci připojen není. Ten je naopak ústředním bodem studie o českých studentech ve Vídni v letech

⁴¹ Jiří PEŠEK – David ŠAMAN, *Studenti z Čech na zahraničních univerzitách v předbělohorském čtvrtstoletí*, Ústecký sborník historický 1983, s. 173–218.

⁴² Zdeněk HOJDA, *Recenze na edici univerzitní matriky ve Štýrském Hradci se seznamem studentů*, AUC-HUCP 21/2, 1981, s. 94–98.

⁴³ Michal SVATOŠ, *Studenti z českých zemí na univerzitě v Sieně (1553–1738)*, Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 4, 1982, s. 29–63. Autor se dále zabýval sienenskými studenty ve studii Michal SVATOŠ, *Čeští studenti v Sieně*, in: Alena Pazderová – Lucia Bonelli Conenna (edd.), *Siena v Praze. Dějiny, umění, společnost*, Praha 2000, s. 59–63.

⁴⁴ Zlatuše KUKÁNOVÁ, *Jihomoravští studenti na rakouských univerzitách v první polovině 17. století*, XX. Mikulovské sympozium 1990, Brno 1991, s. 61–66.

1579–1620, čímž Kukánová doplňuje starší práci manželů Hlaváčkových.⁴⁵ Několik dílčích studií k moravským studentům ve Vídni sepsal i Zdeněk Měřinský.⁴⁶

Nizozemský historik Wilken Engelbrecht působící od 90. let na olomoucké univerzitě přiblížil českému prostředí studia moravských i českých exulantů na fríské univerzitě ve Franekeru v letech 1621–1648.⁴⁷ Je to dodnes jediný příspěvek tohoto druhu z nizozemského prostředí. Každé jméno je opatřeno i krátkým biogramem s životními osudy exulanta.

Markéta Devátá ve své diplomové práci o českých a moravských studentech na vybraných francouzských a italských univerzitách užila seznamů Marie L. Černé, Zdeňka Kristena a Michala Svatoše.⁴⁸ V práci je užita metoda skupinové biografie, získaná data jsou podána v tabulkách, grafech a mapkách v přílohách.

Zajímavý je i počín Miroslava Kunštáta, který sledoval peregrinaci mezi českým prostředím a heidelberskou univerzitou od prvních zápisů ve 14. století až do počátku 20. století, tedy v průběhu šesti století.⁴⁹ Z každého období vybral studenty, kteří vstoupili do širšího povědomí a byli významnými hybateli kulturních a vzdělanostních trendů. Tento přístup umožňuje sledovat nárůsty a úbytky počtu imatrikulovaných a určit, v jakém období byla heidelberská univerzita zásadním vzdělávacím ústavem pro české a moravské studenty.

Značné pozornosti se v 80. letech dostalo zásluhou Karla Beránka i pražské univerzitě. Děkanská kniha artistické fakulty, obsahující jména promováných z let 1376–1585 je od konce druhé světové války nezvěštná. Existuje však její letitá edice⁵⁰ připravená v souvislosti s výročím pražské univerzity v roce 1848 a fototisková faksimile⁵¹ zpracovaná Karlem Beránkem z fotografií, které nechal pořídit Václav Vojtíšek. Díky tomu je obsah tohoto klíčového pramene pro výzkum starších dějin středoevropského vysokého školství hojně využíván.

Pro roky 1560–1582 byl veden rektorem Matějem Curiem-Dvorským Manuál, která byl Karlem Beránkem vydán v roce 1981.⁵² Vedle něj obsahuje publikace i edici dobového soupisu *Poznamenání jmen profesorů a jiných preceptorů v učení pražském z roku 1604*. Jedná se však o pramen v podstatě soukromé povahy, který evidoval i studenty partikulárních škol, a detailním výzkumem byla jeho vypovídací hodnota problematizována. Rozbořem manuálu provedeným Michalem Svatošem bylo dokázáno, že pouze minimum studentů zanesených v manuálu studovalo i na zahraniční univerzitě, Michal Svatoš mluví pouze

⁴⁵ Zlatuše KUKÁNOVÁ, *Čeští studenti na vídeňské univerzitě od 70. let 16. století do Bílé hory*, in: Zdeněk Hojda – Jiří Pešek – Blanka Zilynská (edd.), *Seminář a jeho hosté. Sborník k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*, Praha 1992, s. 171–180.

⁴⁶ Jejich výčet lze nalézt ve studii Zdeněk MĚŘINSKÝ, *Studenti z Brtnice (okr. Jihlava, Morava) na vídeňské univerzitě*, in: Bronislav Chochořáč – Jiří Malif (edd.), *Poceta Janu Janákovi*, Brno 2002, s. 307–311.

⁴⁷ Wilken ENGELBRECHT, *Význam Fríské akademie ve Franekeru pro pobělohorský exil*, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica, Studia Moravica* 3, Olomouc 2005, s. 23–54.

⁴⁸ Markéta DEVÁTÁ, *Studenti z Čech a Moravy na francouzských a italských univerzitách v letech 1570–1620*, Diplomová práce na FF UK, Praha 1992.

⁴⁹ Miroslav KUNŠTÁT, *Od Vltavy k Neckaru. Akademická peregrinace mezi pražskou a heidelberskou univerzitou v průběhu šesti století*, in: Jiří Pešek – Oldřich Tůma (edd.), *O dějinách a politice. Janu Křenovi k sedmdesátinám*, Ústí nad Labem 2001, s. 71–97.

⁵⁰ *Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585*, I–II (Monumenta historica Universitatis Pragensis, T. I/1–2), Pragae 1830–1832.

⁵¹ *Liber decanorum facultatis philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585*, Praha 1983.

⁵² Karel BERÁNEK (ed.), *Manuál rektora se jmény studentů zapsaných v ztracené matrice UK v Praze v letech 1560–82. Poznamenání jmen profesorův a jiných receptorův v učení pražském z roku 1604*, Praha 1981.

o pěti. V Praze zároveň studovalo pouze malé množství cizinců, jejichž počet směrem k Bílé hoře rostl, nepřesáhl však více než 7 % podílu na všech imatrikulacích.⁵³

Z rozličných psaných i tištěných pramenů období 1586–1620 sestavil Karel Beránek seznam bakalářů a mistrů promovaných na pražské univerzitě.⁵⁴ Práce je opatřena jmenovým i místním rejstříkem a seznamem bakalářských kvestií. Mezi promovanými lze číst i několik zahraničních jmen.

Právě detailní analýza Manuálu rektora a seznamu promovaných spolu s daty ze studie Jiřího Peška a Davida Šamana se staly základem referátu, který přednesli Jiří Pešek spolu s dalším badatelem v oblasti univerzitní vzdělanosti Michalem Svatošem na sympoziu o akademické peregrinaci, které se konalo roku 1983 v Krakově. Příspěvek vyšel nejprve německy ve sborníku z konference, která měla mezinárodní ohlas.⁵⁵ V přepracované verzi byl publikován o několik let později i v českém překladu.⁵⁶ Jejich společná práce byla pokusem o komplexní přístup k dané látce a „kombinaci všech dosavadních postupů a faktografických údajů“.⁵⁷ Studie se věnuje detailní analýze peregrinace na pražskou univerzitu.

V polovině 90. let se podařilo publikovat čtyřsvazkové dějiny Univerzity Karlovy, které představovaly syntézu tehdejšího bádání o této instituci.⁵⁸ Přistoupilo se však k vydání publikací v reprezentačním formátu a bez poznámkového aparátu, což značně omezuje jejich badatelský potenciál. Záhy byla badateli vyslovena obava, aby se nestaly spíše balvanem na cestě než orientačním mezníkem.⁵⁹ První díl editorsky vedený Michalem Svatošem otázku akademické peregrinace pouze shrnuje v hutné zkratce.⁶⁰

V druhém díle souborných Dějin Univerzity Karlovy se nachází kapitola Zdeňka Hojdy a Ivany Čornejové tematizující proměny akademické peregrinace v 17. století a fenomén kavalírských cest, kterému věnují celou kapitolu dále v textu. Má však spíše informativní charakter, hlubší analýza problému zde provedena není.⁶¹

Jedním z nových témat 90. let v české historiografii byly dějiny každodennosti. V souvislosti s dějinami vzdělanosti autory zajímal například denní rozvrh, konkrétní průběh výuky, průběh zkoušky nebo literatura, se kterou se studenti seznamovali. Jiřina Holinková a Josef Petráň provedli dílčí analýzy k českému školství.⁶² Nejobsáhlejší je zpracování každodenní-

⁵³ Michal SVATOŠ, *Univerzitní studenti v manuálu mistra Curia*, in: Z. Hojda – J. Pešek – B. Zilynská (edd.), *Seminář a jeho hosté*, Praha 1992, s. 163–170.

⁵⁴ Karel BERÁNEK (ed.), *Bakaláři a mistři promovani na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v letech 1586-1620*, Praha 1989.

⁵⁵ Jiří PEŠEK – Michal SVATOŠ, *Die sozialen Folgen der akademischen Peregrination in den böhmischen Ländern in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhundert*, in: Mariusz Kulczykowski, *Pérégrinations académiques. IVème Session scientifique internationale Cracovie 19.–21. mai 1982*, Warszawa – Kraków 1989, s. 51–54.

⁵⁶ Jiří PEŠEK – Michal SVATOŠ, *Sociální důsledky akademické peregrinace v českých zemích druhé poloviny 16. století*, in: *Opera instituti historici Pragrae, Miscellanea C-4*, Pocta Josefu Petráňovi, Praha 1991, s. 231–243.

⁵⁷ *Ibid.*, s. 223.

⁵⁸ František KAVKA – Josef PETRÁŇ (eds.), *Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990*, I–IV, Praha 1995–1998.

⁵⁹ Blanka ZILYNSKÁ, *Prameny a pomůcky ke studiu dějin vzdělanosti. Bilance a desiderata*, *Práce z Archivu Akademie věd* 7, 2002, s. 23–35, zde s. 26.

⁶⁰ Michal SVATOŠ (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, I, 1347/48–1622, Praha 1995, s. 281n.

⁶¹ Zdeňek HOJDA – Ivana ČORNEJOVÁ, *Pražská univerzita a vzdělanost v českých zemích v 17. a 18. století*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, II, 1622–1802, Praha 1996, s. 225–241.

⁶² Jiřina HOLINKOVÁ, *Každodennost v životě předbělohorských škol*, in: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*, Prostějov 1997, s. 409–413; Josef PETRÁŇ, *Každodennost právnického studia prvních generací Karlo-Ferdinandovy univerzity*, in: Ladislav Soukup (ed.), *Pocta prof. JUDr. Karlu Malému, DrSc. k 65. narozeninám*, Praha 1995, s. 182–197. Intenzivní zájem J. Petráně o dějiny každodennosti v té době vrcholil v přípravě druhého dílu rozsáhlé příručky k dějinám

ho života jezuitského gymnázia Kateřiny Bobkové-Valentové.⁶³ To má navíc díky existenci řádových nařízení a předpisů, které byly platné napříč Evropou, bezprostřední význam pro studium jezuitské akademické peregrinace.

Zvýšené pozornosti se těší i studium šlechty a jejího vzdělávání. Vedle problematiky kavalírských cest, kterým je dále věnována samostatná kapitola, byla Kateřinou Schwabikovou obsáhle analyzována přítomnost české šlechty na německých univerzitách v předbělohorské době.⁶⁴ Její práce obsahuje i soupisy inskribovaných, a protože autorka pracovala přímo s edicemi matrik, je možné je pokládat za částečně aktualizované verze starých seznamů Šimáka a Hrdiny. V matričních seznamech nalezla v období 1550–1620 skoro 280 představitelů české šlechty. Více než 60 % z nich lze identifikovat jako rytíře, což dokládá vzrůstající zájem i méně majetné šlechty o nákladná zahraniční studia. Autorka se dále ptá po majetkových poměrech rodů, regionálním původu inskribovaných a pozdějším uplatnění sledovaných jedinců v politické a kulturní sféře.

Vedle samotných univerzitních pramenů jsou důležitým zdrojem informací ke studiu šlechty i zápisy studujících jedinců v památnících. Marie Ryantová publikovala monografii, kde představuje památníky či štambuchy jako kulturní fenomén raného novověku.⁶⁵ V jedné z kapitol se věnuje i studijním cestám ve vztahu k památníkům a analyzuje štambuchy jako historiografické téma. Památníky se přestávaly vést po polovině 17. století, dají se proto využít především k výzkumu studijních cest na přelomu 16. a 17. století – vedle podpisu zanechali nobilitovaní studenti v památnících často i vyobrazení rodového erbu, který je důležitým heraldickým pramenem. Některých štambuchů si všimlo i starší bádání.⁶⁶ Pod vedením Marie Ryantové byla v nedávné době napsána Kateřinou Rosíkovou diplomová práce o štambuchu Jakuba Popovického z Popovic spolu s aktualizovaným seznamem wittenberských studentů.⁶⁷

Aktuální se taktéž stává otázka migrací. Právě akademická peregrinace je jedním z příkladů vzdělanostní migrace, která probíhala napříč Evropou v průběhu středověku i raného novověku. Česko-německé migraci věnoval studii Martin Holý.⁶⁸ Tentýž autor zároveň se svou ženou zpracovali literaturu vztahující se ke středověké a raně novověké vzdělanosti v českém výzkumu posledních 20 let.⁶⁹ Pražský historik dále publikoval práci o českých

hmotné kultury, v níž také o konceptu dějin každodennosti pojednal. Josef PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury*, II/1, Praha 1995, s. 19–23.

⁶³ Kateřina VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006.

⁶⁴ Kateřina SCHWABIKOVÁ, *Česká šlechta a univerzity německé jazykové oblasti v raném novověku (Čeští páni a rytíři imatrikulovaní v letech 1550–1620 na univerzitách nynějšího Německa, Rakouska a Švýcarska)*, AUC-HUCP 2006, 46/1–2, s. 25–131.

⁶⁵ Marie RYANTOVÁ, *Památníky aneb štambuchy, to jest alba amicorum. Kulturně historický fenomén raného novověku*, České Budějovice 2007.

⁶⁶ Josef VÁVRA, *Štambuch B. Matouše Tita, krajana a spolužáka Komenského v Herbordu 1611*, Časopis Musea království Českého 81, 1907, s. 64–69; Jaroslav HRUBANT, *Památník Jana Opsimata z let 1598 až 1620*, Časopis Matice moravské 40, 1916, s. 123–130; Karel MÜLLER, *Tři evangeličtí studenti z českých zemí v Padově na konci 16. století*, Z kralické tvrze 12, 1985, s. 16–23.

⁶⁷ Kateřina ROSÍKOVÁ, *Jakub Popovický z Popovic a další studenti z českých zemí na univerzitě ve Wittenberku*, Diplomová práce na FF JČU, České Budějovice 2019.

⁶⁸ Martin HOLÝ, *Vzdělanostní migrace v česko-německém prostoru v 16. a raném 17. století*, in: Stanislav Brouček et al., *Navzdory hranici: migrační procesy na česko-německém pomezí: příspěvky z odborné konference*, Cheb 27.–29. května 2013, Plzeň 2013, s. 18–31.

⁶⁹ M. HOLÁ – M. HOLÝ, *Dějiny středověké a raně novověké vzdělanosti*, l.c.

a moravských studentech medicíny univerzity v Basileji v 16. a raném 17. století, která přinesla mnoho nových informací díky pramennému výzkumu.⁷⁰

Zásluhou Mileny Lenderové vznikly i dva texty popularizačního rázu, které přiblížily širšímu čtenářstvu studium ve francouzském prostředí.⁷¹ Za zdroj jí posloužily především soupisy Marie L. Černé. Obě studie jsou opatřeny bohatými obrazovými přílohami.

3. Příbuzná témata a konfesně vymezené skupiny akademické peregrinace

3.1 Kavalířské cesty

Téma kavalířských cest se těší v posledních 20 letech zvýšenému zájmu badatelů. Právě ve výzkumu tohoto tématu spatřují historici slovy Jiřího Kubeše „*po právu klíč k pochopení specifického šlechtického myšlení a chování, respektive ke konstrukci jejich stavovské identity, jež byla založena na neustálém zdůrazňování vlastní sociální výjimečnosti, propracovaném systému odlišnosti od ostatních sociálních vrstev a kulturní hegemonii*“.⁷²

Kavalířské cesty představují specifický, nikoliv pouze meziuniverzitní, typ peregrinace, což je dáno jejich hlavním cílem – všestrannou socializací mladého aristokrata. Podle Zdeňka Hojdy představuje kavalířská cesta „*svébytný typ cesty za vzděláním, zaměřené hlavně na osvojení určitých společenských dovedností a výrazně se odlišující od studentské peregrinace humanistického typu. Ze skutečného studia v místech slavných akademických učilišť se přenáší důraz na vzdělávací funkci cestování jako takového*“.⁷³

Protože se ale šlechta v průběhu raného novověku vyvíjela, proměňovaly se i požadavky na výchovu a vzdělávání každé další generace urozených, čímž se měnily i kavalířské cesty. Jádro kavalířských cest předbělohorské doby tvořilo *peregrinatio academica*, a kryje se tak částečně s tématem této práce. Mladí šlechtici většinou vyráželi na cestu za získáním životních zkušeností, případně její význam viděli v navázání kontaktů či procvičení cizího jazyka. Pouze malé procento z nich ale získalo akademické grady. Na samém počátku 17. století se však ve Francii zrodily šlechtické akademie, jež byly přizpůsobeny a specializovány na výchovu urozených. Ty si získaly oblibu především ve druhé polovině 17. století. Přispěla k tomu nejen fascinace Paříží, která se stala v druhé půli 17. věku hlavním cílem kavalířských cest, a francouzskou kulturou, ale i existence dalších akademií na pomezí Francie, Říše a Itálie.

Někdy se v souvislosti s cestováním mladé šlechty užívá pojem „Grand tour“ pocházející z britského prostředí.⁷⁴ Myslí se jím cesty mladých mužů z vyšších vrstev za vzdělá-

⁷⁰ Martin HOLÝ – Marta VACULINOVÁ, *Milites Apollinis. Studenti medicíny z českých zemí na basilejské univerzitě v 16. a raném 17. století*, AUC-HUCP 61/1, 2021, s. 11–35.

⁷¹ Milena LENDEROVÁ, *Studenti ze střední Evropy na lékařské fakultě univerzity v Montpellieru (1600–1789)*, Historický obzor 10/7–8, 1999, s. 173–178; TÁŽ, *U Herkula! Tolik výhod pro cizince! Studenti z českých zemí na univerzitě ve francouzském Orléansu*, Dějiny a současnost 5, 2006, s. 15–19.

⁷² Jiří KUBEŠ, *Kavalířské cesty*, s. 5.

⁷³ Zdeněk HOJDA, „Kavalířské cesty“ v 17. století a zájem české šlechty o Itálii, in: (kolektiv autorů), *Itálie, Čechy a střední Evropa*, Praha 1986, s. 216–239, zde s. 218–219.

⁷⁴ V roce 2008 byl založen *The Grand Tour Project* řízený Stanfordskou univerzitou jako vedlejší projekt momentálního digitálního projektu *Mapping the Republic of Letters* s cílem rozklíčovat síť učeneckých vztahů v 18. století. Více informací o stanfordském projektu na oficiálních webových stránkách: <https://grandtour.stanford.edu/> [cit. 13. 7. 2022]. O digitálním projektu republiky učenců Vladimír URBÁNEK, *Raně novověká*

ním a poznáním světa, nemuselo se však jednat nutně o nobilitovaného. Docházelo k nim v období od poloviny 17. do poloviny 19. století. Vedly především přes Paříž do Itálie a jsou charakteristické turistickým a kulturním rozměrem, do značné míry se jednalo o cesty za památkami a uměním. Tento pojem se tedy nedá jednoduše používat jako synonymum českých „kavalírských cest“.

První česká studie systematicky se zabývající kavalírskými cestami pochází z pera Zdeňka Hojdy z konce 80. let.⁷⁵ Podkladem mu byl vzorek přibližně 20 cest. Vedle pramenů úřední povahy jako univerzitní matriky či alba promovaných užil i prameny soukromé – korespondence, účty, deníky, štambuchy. Autor se tématu věnoval dál a publikoval několik dílčích studií v průběhu více než 20 let.⁷⁶ O zpopularizování této problematiky se postaral ve stejné době několika kratšími studii Jiří Kroupa, především studií o kavalírských cestách Dietrichštejnů.⁷⁷ Nad problematikou prosazení se modelu kavalírských cest ve výchově a vzdělání české raně novověké aristokracie se zamýšlel i Petr Maťa ve své široce pojaté monografii.⁷⁸

V jejich stopách se vydali po roce 2000 historikové mladší badatelské generace. Jedná se především o Ivo Cermana, Martina Holého a Jiřího Kubeše. Pražský historik vzdělanosti Martin Holý se věnuje především počáteční etapě vývoje kavalírských cest do roku 1620. Jeho monografie nazvaná poeticky *Zrození renesančního kavalíra* obsáhle líčí výchovu a vzdělávání předbělohorské české šlechty.⁷⁹ Vedle soukromé výuky přibližuje partikulární školy v zemích Koruny české i významné partikulární školy v zahraničí. Význam práce pro akademickou peregrinaci spočívá především v obsáhlé analýze šlechtické preuniverzitní průpravy. Významnou roli ve vzdělávání mladých nobilitovaných sehrávali vychovatelé neboli preceptoři. Martin Holý jim věnoval celou monografii, kde analyzoval celek předbělohorských vychovatelů a především zpracoval biogramy více než 300 z nich.⁸⁰

Jiří Kubeš působící na pardubické univerzitě se zabývá především obdobím od první půle 17. do poloviny 18. století. Ještě před rokem 2010 publikoval několik dílčích studií k tématu.⁸¹ Jeho habilitační práce, která vyšla později i knižně, je pak slovy autora „první snahou

republika učenců a www: digitální metody zkoumání učeneckých korespondenčních sítí, AUC-HUCP 58/2, 2018, s. 37–49.

⁷⁵ Zdeněk HOJDA, „Kavalírské cesty“, s. 216–239.

⁷⁶ Jedná se například o studii podrobně analyzující jednu kavalírskou cestu: Zdeněk HOJDA, *Z katolického exilu do západní Evropy. "Velká cesta" Jiřího Adama z Martinic v letech 1620–1625*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, Ústí nad Labem 1995, s. 301–306.

⁷⁷ Jiří KROUPA, *Dietrichštejnové v polovině 17. století a model tzv. kavalírské cesty*, Historická Olomouc a její současné problémy 4, Olomouc 1983, s. 109–115.

⁷⁸ Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 307–327.

⁷⁹ Martin HOLÝ, *Zrození renesančního kavalíra: výchova a vzdělávání šlechty z českých zemí na prahu novověku (1500–1620)*, Praha 2010. První autorovou studií zabývající se šlechtickou vzdělaností je potom článek: Martin HOLÝ, *Výchova a vzdělání české a moravské šlechty v 16. a v první třetině 17. století*, Folia Historica Bohemica 21, 2005, s. 111–210.

⁸⁰ Martin HOLÝ, *Ve službách šlechty: vychovatelé nobility z českých zemí (1500–1620)*, Praha 2011. Tematicke šlechtických preceptorů se dále věnoval ve studiích: TÝŽ, *Švýcarští vychovatelé protestantské šlechty z Českých zemí v 16. a raném 17. století*, Studia Comeniana et historica 46, 2016, s. 132–146; TÝŽ, *Výchova a vzdělávání českobratrské šlechty: příspěvek ke konfesionalizaci nobility v 16. a raném 17. století*, Folia Historica Bohemica 33, 2018, s. 29–45.

⁸¹ Např. Jiří KUBEŠ, *Tři pohledy na kavalírskou cestu Franze Julia hraběte Verduga v letech 1681–1683*, Folia Historica Bohemica 25, 2010, s. 29–65.

o souhrnné pojednání o kavalírských cestách šlechty z habsburské monarchie⁸². Neomezují se pouze na české či moravské prostředí, do vzorku 80 kavalírských cest zařadil některé z těch, které jsou doloženy materiály v archivech ve Vídni a Bratislavě. Práce je obohacena přílohami s abecedním soupisem i chronologickým přehledem kavalírských cest.

Výchovou a vzděláváním osvětské šlechty zejména v 18. století se zabývá Ivo Cerman. Svoje nejobsáhlejší práce k tématu publikoval v letech 2010–2011, tedy ve stejné době jako dva výše zmínění historici. V nich se mimo jiné pokouší o vnitřní periodizaci kavalírských cest, o které se ještě zmíním.⁸³

Výsledkem spolupráce většího autorského kolektivu vedeného již zmíněným Zdeňkem Hojdou je monumentální dvoudílná edice cestovního deníku Heřmana Jakuba Černína z Chudenic z let 1678–1682 s obsáhlou úvodní studií.⁸⁴ O popularitě tématu svědčí i množství kvalifikačních prací či kratších studií rozličných autorů.⁸⁵ Jmenovat lze především žákyni Zdeňka Hojdy Evu Chodějovskou, rozenou Bílkovou, která se podílela na zmíněné edici a výsledky souvisejícího výzkumu publikovala i v zahraničí.⁸⁶

Ačkoliv se může zdát, že se jedná o poměrně dobře prozkoumané téma, autoři se dosud neshodli na časovém vymezení ani na případné vnitřní periodizaci kavalírských cest. Nejrozšířenější je teze Zdeňka Hojdy,⁸⁷ podle něhož existuje v podstatě jeden typ kavalírské cesty. Ten vznikl kolem roku 1570 a do roku 1590 ho lze charakterizovat jako „přípravné období charakteristické zvýšenou šlechtickou akademickou peregrinací“. Zlatým věkem kavalírské cesty jako typu a její trvající oblíbenosti jsou léta 1590–1710. Po válkách o španělské dědictví se však tyto cesty dostaly do krize způsobené novými nároky na specializované vzdělání související s potřebami osvětsko-absolutistického státu a veřejné správy a postupně zanikly kolem roku 1740. Bílá Hora nepředstavuje v navržené chronologii významný mezník, podle autora však po roce 1620 prudce klesá peregrinace měšťanů v důsledku rekatolizace a politické degradace městského stavu. Slovy autora: „*Zatímco tedy existuje kavalírská cesta před 1620 jen na okraji živé frekvence cizích univerzit, stává se po tomto mezníku jevem skoro modelovým. Především snížená kvantita výjezdů změnila totiž strukturu peregrinujících osob ve prospěch šlechty a zčásti také nového patriciátu.*“⁸⁸

⁸² J. KUBEŠ, *Kavalírské cesty*, I.c.; TÝŽ, *Náročná dospívání urozených: kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013.

⁸³ IVO CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*, Stuttgart 2010; IVO CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století: filozofové, mystici, politici*, Praha 2011.

⁸⁴ ZDENĚK HOJDA – EVA CHODĚJOVSKÁ (edd.), *Heřman Jakub Černín na cestě za Alpy a Pyreneje*, Praha 2014.

⁸⁵ ANDREA HOLASOVÁ, *Cesta za vzděláním Jaroslava II. Smiřického ze Smiřic (1588–1611)*, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 2000, České Budějovice 2001, s. 35–69; EVA BÍLKOVÁ – JANA HUSÁKOVÁ – ALEXANDRA TESAŘIKOVÁ, *Kavalírská cesta Heřmana Jakuba Černína z Chudenic*, in: Historie 2003. Celostátní studentská vědecká konference, Pardubice 4. – 5. prosince 2003, Pardubice 2004, s. 89–118; KATEŘINA SALONOVÁ, *Kavalírská cesta Bertolda Viléma z Valdštejna v letech 1664–1665*, Diplomová práce na FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2007; Jiří KUBEŠ (ed.), *Šlechtic na cestách v 16.–18. století*, Pardubice 2007, s. 193–205; TOMÁŠ FOLTÝN, *Biografie Ferdinanda Augusta z Lobkovic. Příspěvek k poznání výchovy, vzdělávání a počátkům kariéry barokního šlechtice*, Diplomová práce na FF Univerzity Pardubice, Pardubice 2008.

⁸⁶ EVA CHODĚJOVSKÁ – ZDENĚK HOJDA, *Abroad or Still “At Home”? Young Noblemen from the Czech Lands and the Empire in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, in: Rosemary Sweet – Gerrit Verhoeven (eds.), *Beyond the Grand Tour. Northern Metropolises and Early Modern Travel Behaviour (16th–18th centuries)*, New York 2017, s. 83–107.

⁸⁷ Pochází již z jeho první studie: ZDENĚK HOJDA, „*Kavalírské cesty*“, s. 221n.

⁸⁸ *Ibid.*, s. 221.

S pokusem o revizi této teze přišel Ivo Cerman, který tvrdí, že kavalírské cesty prošly různými změnami a lze o nich hovořit až hluboko do 19. století.⁸⁹ Autor proto přišel s velmi odlišnou periodizací. První fázi (1620/1650–1720) charakterizoval jako „konfesionalizovanou“ kavalírskou cestu, jejíž trasu zásadním způsobem ovlivňovala katolická víra kavalíra. Druhou fází (1720–1760) nazývá „raně osvícenskou“ či „racionalizovanou“. Pro kavalírské cesty v tomto období je typické dlouhé a intenzivní studium na nějaké moderní univerzitě většinou v protestantském prostředí (Leiden, Lipsko, Štrasburk). Třetí fází (1760–1792) představuje „sentimentální“ kavalírská cesta, během které se už nejedí za studiem, ale spíše za kultivaci vkusu a za přírodními krásami. V závěrečném období (1792–1815) pak došlo ke zpečetění osudu kavalírského putování a vývoj směřuje ke vzniku romantické vzdělávací cesty, kdy začala šlechtu ve větší míře přitahovat Anglie, středověké dějiny a památky. Obecně však bývá přijímán Cermanův závěr, že po válkách o španělské dědictví došlo k výrazné proměně kavalírských cest, v čemž se shodne se Zdeňkem Hojdou. Slabinou jeho chronologie je opomenutí vzniku kavalírských cest v předbělohorské době.

Vlastní chronologii nabídl i Jiří Kubeš.⁹⁰ V prvním období (okolo 1570 – Třicetiletá válka 1620/1648) na sebe braly kavalírské cesty často podobu peregrinace po školách a měly mnoho společného s *peregrinatio academica* tehdejších učenců. Politické, náboženské a společenské změny, k nimž došlo po bitvě na Bílé hoře, měly dopad na skladbu a chování šlechtické vrstvy, a proto postupně docházelo k omezení tohoto typu kavalírských cest. Ve druhém období (Třicetiletá válka 1620/1648 – války o španělské dědictví 1700/1714) charakterizovaném rostoucí mocí panovnického dvora se jako stěžejní ukázalo ovládnout správné normy chování a kavalírské cesty dostaly podobu výchovy ke dvorské službě. Postupně se snižovala obliba univerzit a naopak slavily největší úspěchy šlechtické akademie, především pak v Paříži za vlády Ludvíka XIV. V této fázi katolíci nadále preferovali návštěvu katolických zemí. Ve třetím období (Války o španělské dědictví 1700/1714 – asi polovina 18. století) pod vlivem raně osvícenských myšlenek počala sílit tendence vychovat mladé šlechtice k prospěchu vlasti, což se projevilo zvýšenou oblibou právnického vzdělání pro chod byrokratizujících se institucí. Kavalírské cesty se do jisté míry přeměňují ve studijní. Popularitu zažívalo hospodářsky prosperující Nizozemí.

3.2 Bratrské peregrinace

Akademická peregrinace měla svůj význam i ve specifickém konfesním prostředí Jednoty bratrské. Vztah českých bratří k vyššímu vzdělání se v průběhu 16. století zásadně proměnil – od prvotního odmítání humanitní vzdělanosti pro její nepotřebnost, až po jeho recepci a organizaci humanitně koncipovaných škol. Svoji roli v tomto obratu sehrál příklon Jednoty k evropské reformaci, korespondence s Martinem Lutherem, studie bratrských mládenců na luterských univerzitách a dílo významného bratrského biskupa a myslitele Jana Blahoslava. Především na přelomu 16. a 17. století je možné nalézt v univerzitních matrikách celé Evropy záznamy o studiích bratrských mládenců, budoucích kněží či biskupů Jednoty.

První kroky ve studiu bratrských studentů na evropských univerzitách 16. a raného 17. století podnikl již v roce 1909 Josef Cvrček, který sledoval záznamy o bratrských

⁸⁹ IVO CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung*, s. 76–78.

⁹⁰ JIŘÍ KUBEŠ, *Kavalírské cesty*, s. 289–299.

studentech na zahraničních univerzitách v ochranovském archivu, ve kterém dlouhodobě bádá.⁹¹ Hlavní pozornost věnoval Janu Blahoslavovi a dalším budoucím kněžím Jednoty. Práce má povahu vytěžení konkrétního historického archivního pramene, informace o jednotlivých studentech jsou tak podávány značně útržkovitě.

Obsáhlým pojednáním o vztahu Jednoty bratrské k vyššímu vzdělání v průběhu 15. a první polovině 16. století z meziválečného období je práce Rudolfa Urbánka.⁹² Několik pramenů vztahujících se k vyššímu školství vydal Amedeo Molnár v 50. letech. Jedná se například o diskusi bratří s Martinem Lutherem o studiu jazyků (1523) či nabádání Vergeria k péči o vyšší vzdělání (1557).⁹³

Obecný zvýšený zájem o problematiku studijních cest v českém historickém prostředí 60. let dokumentuje i studie předního historika Jednoty bratrské Rudolfa Říčana z roku 1962.⁹⁴ Zdrojem pro jeho text byly dosud nevyužité příležitostné tisky z přelomu 16. a 17. století uchované v pražské univerzitní knihovně. Vedle představení konkrétního pramene se Rudolf Říčan ptá po autorovi a přibližuje osoby v dokumentech zmíněné.

Dosud nejucelenější pohled na fenomén bratrské vzdělanostní peregrinace představuje práce Otakara Odložilíka *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, která je výsledkem jeho dlouhotrvajícího zájmu o problematiku náboženských dějin, pobělohorského exilu, cestování a vzdělávání v období 16.–17. století.⁹⁵ Kniha vycházela původně časopisecky ve Spojených státech, kam odjel Otakar Odložilík na pozvání v roce 1948.⁹⁶ Práci tak chybí potřebný poznámkový aparát. Podnětem k sepsání knihy pro něj bylo vydání edice ženevské matriky v roce 1959. Autor si vypsál české a moravské studenty a následně si položil otázku, jaké byly jejich životní osudy. V několika poutavých kapitolách následně zpracoval studijní cesty budoucích bratrských kněží či Jednotě nakloněných šlechticů a měšťanů. Autor postupuje chronologicky a neomezuje se pouze na švýcarskou akademii, všímá si i studentů v Basileji, Heidelbergu či Marburku. Informace sbíral v západoevropských knihovnách a archivech v letech 1962–1963, tedy na místech, která byla českým historikům té doby obtížně dostupná. Kniha Otakara Odložilíka je hojně citována a v komplexnosti zpracovaného tématu dodnes nepřekonána.

Kontakty českého prostředí s kalvínským dlouhodobě zkoumal ještě před druhou světovou válkou brněnský historik František Hrubý. Z pozůstalosti následně vydala jeho dcera Libuše Urbánková-Hrubá počátkem 70. let edici pramenů, která dokumentuje čilé písemné vztahy mezi bratrsky orientovanou šlechtou a kalvínskými duchovními.⁹⁷ Jedná

⁹¹ Josef CVRČEK, *Studenti bratrští v cizině*, Časopis Musea Království českého 83, 1909, s. 211–215, 401–406.

⁹² Rudolf URBÁNEK, *Jednota Bratrská a vyšší vzdělání až do doby Blahoslavovy: příspěvek k 400. výročí narozenin Blahoslavových*, Brno 1923.

⁹³ Amedeo MOLNÁR (ed.), *Českobratrská výchova před Komenským*, Praha 1956.

⁹⁴ Rudolf ŘÍČAN, *Několik pohledů do českobratrského vyššího školství za mladých let Jana Amose Komenského*, Acta Comeniana. Archiv pro bádání o životě a díle Jana Amose Komenského 21/2, 1962, s. 114–151.

⁹⁵ Otakar ODLOŽILÍK, *Jednota bratrská a reformování francouzského jazyka*, Philadelphia 1964.

⁹⁶ Životní osudy tohoto významného českého historika ve vztahu k jeho zájmu o téma pobělohorského exilu přibližuje IVO BARTEČEK, *Exil jako předmět výzkumu a životní zkušenost – Otakar Odložilík*, in: Michaela Hrubá (ed.), *Víra nebo vlast. Exil v českých dějinách raného novověku*, Sborník z konference konané v Muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 5.–6. listopadu 1998, Ústí nad Labem, 2001, s. 44–50.

⁹⁷ Libuše URBÁNKOVÁ-HRUBÁ (ed.), *Etudiants tchèques aux écoles protestantes de l'Europe occidentale a la fin du 16e et au début du 17e siècle: Documents*, Brno 1970. Cenné komentáře doplnil Amedeo MOLNÁR, *Recenze na edici Libuše Urbánková-Hrubá, Etudiants tchèques...*, Křesťanská revue 38/6, 1971, s. 140–142.

se o unikátní edici více než 290 rukopisů ze sedmi evropských zemí. Ústřední postavou se stal Karel st. ze Žerotína, kterému je věnován celý oddíl, dále pak páni ze Zástřizl, kterým byla darována knihovna basilejského profesora Theodora Bezy.

Jednota bratrská v rané fázi odmítala jakoukoliv participaci svých členů na světské vládě. Luděk Rejchrt hledal ve svých kvalifikačních pracích, které následně vyšly ve zhuštěné podobě jako odborný článek, odpověď na otázku, kde a kdy došlo k zásadnímu obratu, jenž přivedl některé bratrské šlechtice až do vedoucích pozic stavovského povstání.⁹⁸ Poukazuje na četné kontakty s kalvínským politickým myšlením, které znalo představu legitimního odporu proti panovníkovi. Zásadní roli v navazování kontaktů tu pak sehrávala univerzitní studia. Luděk Rejchrt se proto zaměřil na univerzity a akademie, které můžeme označit za konfesně kalvínské – Basilej, Heidelberg a Ženevu. Vedle sepsání biogramů většiny studentů opatřil studii tabulkami s počty imatrikulovaných v jednotlivých desetiletích. Vedle stavovského rozlišení na nobilitované a studenty bez predikátu, zohlednil i specifickou skupinu bratrských studentů, budoucích kněží Jednoty bratrské.

Nový zájem o problematiku se rozvinul, když byl v srpnu roku 2006 objeven archiv posledního mladoboleslavského biskupa Jednoty bratrské Matouše Konečného.⁹⁹ První část česky psané kněžské korespondence vydal Jiří Just.¹⁰⁰ Problematiku studijních cest osvětluje především druhá část tzv. dorostenecké či studentské korespondence, kterou editorky zpřístupnila Markéta Růčková, spolu s několika dopisy zahraničních pedagogů, které dosvědčují konfesně podmíněné kontakty Jednoty s akademickým světem.¹⁰¹ Objevené prameny otevřely dveře novým možnostem výzkumu, především v otázce organizace studijních cest a každodennosti studentů 16. a raného 17. století. První prací v tomto směru je studie Jiřího Justa o Janu Vetterovi, bratrském knězi a učiteli, který působil dlouhá léta na zahraničních školách jako student a později jako preceptor bratrských mládenců.¹⁰²

3.3 Jezuitské akademie a univerzity

Zvýšený zájem o univerzitní problematiku v 60. letech vyústil ve vydání edice alba či matriky jezuitské klementinské akademie v Praze pro roky 1573–1617.¹⁰³ Ta patřila k budované soustavě jezuitského školství, které sestávalo z nižších gymnázií a vyšších akademií. Výuka na akademiích byla zpravidla redukována na filozofii a teologii, čímž se akademie

⁹⁸ Luděk REJCHRT, *Bratřští studenti na reformovaných akademiích před Bílou horou*, AUC-HUCP 13/1–2, 1973, s. 43–82; TÝŽ, *Kalvinismus a bratřští studenti od poloviny 16. století do Bílé hory*, Disertační práce na KBEF UK, Praha 1972; TÝŽ, *Vliv reformovaných akademií na politické myšlení bratrských studentů od poloviny 16. století do Bílé hory*, Disertační práce na FF UK, Praha, s.d.

⁹⁹ Jiří JUST, *Nález archivu Matouše Konečného a jeho význam pro studium dějin Jednoty bratrské v období před Bílou horou*, in: Martin Wernisch (ed.), *Unitas Fratrum 1457–2007. Jednota bratrská jako kulturní a duchovní fenomén*, Studie a texty Evangelické teologické fakulty 15/2, Praha 2009, s. 183–192.

¹⁰⁰ Jiří JUST (ed.), *Kněžská korespondence Jednoty Bratrské z českých diecézí z let 1610–1618: „hned jsem k Vám dnes naschválí posílka svého vypravil“*, Praha 2011.

¹⁰¹ Markéta RŮČKOVÁ (ed.), *Studium a korespondence kněžského dorostu Jednoty bratrské v letech 1610–1618: „poslušenství synovské vzkazují Vám, můj nejmilejší pane otče“*, Praha 2014; Jiří JUST – Markéta RŮČKOVÁ (edd.), *Bratrská šlechta v Čechách a na Moravě a formování konfesní identity v raném novověku*, Praha 2020.

¹⁰² Jiří JUST, *Jan Vetter: příspěvek k tématu zahraničních učeneckých kontaktů Jednoty bratrské na počátku 17. století*, *Studia Comeniana et historica* 44, 2014, s. 156–204.

¹⁰³ M. TRUC (ed.), *Album Academiae Pragensis Societatis Jesu 1573–1617 (1565–1624)*, Praha 1968 (srov. pozn. 33).

odlišovaly od čtyřfakultních univerzit. Vzhledem k jednotnému výukovému programu patřila peregrinace mezi jednotlivými jezuitskými školami k rozšířené dobové praxi.

V českém prostředí převažuje studium peregrinace zahraničních studentů na pražskou a olomouckou akademii. V úvodní studii k edici matriky klementinské akademie Miroslav Truc analyzuje i regionální původ studentů a dochází k závěru, že ve sledovaném období tvořili zahraniční studenti asi 37 % imatrikulovaných. Blíže se k národnostnímu charakteru vyjádřil autor v samostatné studii.¹⁰⁴

Badatelský zájem vzbudila i *Collegia Nordica* vzniklá při olomoucké jezuitské akademii a určená pro studenty ze Skandinávie za účelem rekatolizace severu Evropy. Jejich abecedně řazený seznam pro roky 1579–1620 poprvé vydal Miloš Kouřil v roce 1971.¹⁰⁵ Kromě citace pramene, ze kterého bylo jméno vyčteno, autor přidal k vybraným studentům informace k jejich dalším studijním osudům.

Švédským, finským, norským a dánským studentům na geograficky blízkých jezuitských školách se dále věnoval Zdeněk Hojda, který upravil a rozšířil výše zmíněný seznam o skandinávské studenty v Klementinu.¹⁰⁶ Jeho studie prohlubuje zkoumané téma srovnáním s počty severských studentů nordické koleje v polském Braniewě a na jezuitské akademii ve Vilně. Tyto studie jsou ojedinělým příspěvkem k fenoménu studijních migrací z konkrétního evropského regionu do českých zemí.¹⁰⁷

Zájem o první litevské vysoké učení vzbudilo 400leté výročí založení zdejší jezuitské akademie, které připadlo na rok 1979. Kromě souborného textu Zdeňka Hojdy a Michala Svatoše, recenzujícího zahraniční literaturu vztahující se k dějinám vilniuské univerzity, vyšel i výroční sborník *Praha–Vilnius*.¹⁰⁸ V něm se několikrát zmiňovaný Zdeněk Hojda vyslovil ke vztahu českých zemí ke zdejší univerzitě do Bílé hory.¹⁰⁹ Vilenská jezuitská akademie byla založena s podporou olomouckých jezuitů a brzy se vyvinula v jakousi akademickou nastavbu gymnázia v Braniewě. K oživení vzájemných vztahů mezi Vilnem a českými kolejemi v Praze a Olomouci došlo po otevření papežského semináře v roce 1584. Mezi Olomoucí, Braniewem a Vilnem probíhala čilá peregrinace severských studentů. Autor ve studii uvádí i seznam několika jednotlivců, kteří se zapsali na olomoucké a pražské akademii s přídomkem „Lituanus“.

Dosavadní bádání se zaměřilo i na české studenty na zahraničních jezuitských ústavech. Soupis českých studentů na akademii ve Štýrském Hradci v letech 1586–1630 vyhotovený Zdeňkem Hojdou tvoří přílohu recenze prvního dílu edice matriky z roku 1977, která

¹⁰⁴ Miroslav TRUC, *Národnostní charakter jezuitské akademie pražské*, Acta Universitatis Carolinae: Philosophica et historica 2, 1958, s. 49–68.

¹⁰⁵ Miloš KOUŘIL, *Skandinávští studenti na olomoucké universitě v době předbělohorské*, Sborník k dějinám moravského školství 2, 1971, s. 3–25.

¹⁰⁶ Zdeněk HOJDA, *Collegia Nordica v Olomouci a Braniewě 1578–1619*, AUC-HUCP 30/1, 1990, s. 49–95.

¹⁰⁷ V nedávné době přispěl polský historik Robert H. Tomczak k poznání polským a litevských raně novověkých studentů v Praze. Robert T. TOMCZAK, *Studenti z území polsko-litevské unie na pražské univerzitě v 17.–18. století*, AUC-HUCP 56/2, 2016, s. 33–95; též, *Kontakty edukacyjne Polaków z uniwersytetami praskimi w okresie średniowiecza. Studium prozopograficzne*, Poznań 2020; též, *Kontakty edukacyjne Polaków z uniwersytetami praskimi w XVI–XVIII wieku. Studium prozopograficzne*, Poznań 2021.

¹⁰⁸ Zdeněk HOJDA – Michal SVATOŠ, *400 let litevské státní univerzity ve Vilniusu*, AUC-HUCP 20/2, 1980, s. 71–79; Jan PETR – Luboš ŘEHÁČEK (edd.), *Praha – Vilnius: sborník prací k 400. výročí založení univerzity ve Vilniusu*, Praha 1981.

¹⁰⁹ Zdeněk HOJDA, *České země a univerzita ve Vilniusu v prvních letech její existence*, in: J. Petr – L. Řeháček (edd.), *Praha – Vilnius*, s. 33–44.

vymezila časově horní hranici soupisu, spodní byla dána rokem založení ústavu.¹¹⁰ Autor ji podle kategorií definovaných Františkem Šmahelem a Miroslavem Trucem řadí v počtu návštěvnosti mezi středně frekventované univerzity. Moravské nebo slezské studenty autor neuvádí. Soupis není opatřen, vzhledem k povaze práce coby recenze, poznámkovým aparátem. Pro úplnost je třeba doplnit, že v dalších letech byly vydány další tři svazky edice zdejší matriky uvádějící jména až do roku 1775, soupisy však z nich pořízeny nebyly.

K dispozici je taktéž seznam českých profesorů v období 1640–1775 na vratislavské jezuitské koleji, založené roku 1638.¹¹¹ Roku 1702 byla kolej obdařena univerzitním privilegiem a stala se tak první slezskou vysokou školou.¹¹² Jména všech 111 profesorů jsou opatřena krátkou biografickou poznámkou pod čarou s odkazy na příslušnou literaturu.

4. Současný výzkum akademické peregrinace ve střední Evropě

Tematika dějin univerzit, vzdělanosti a akademické peregrinace se těší v poslední době mimořádnému celoevropskému zájmu. Technologický vývoj a vylepšené nástroje v oblasti informatiky významně usnadňují sběr velkého množství dat. Napříč starým kontinentem nyní vznikají vědecké týmy intenzivně pracující na jejich sesbírání. Nejčastěji užívanou metodou je prosopografie, která umožňuje na základně předem určených kategorií biografických údajů analyzovat celé sociální skupiny a struktury. Základním nástrojem současného historika dějin vzdělanosti se stávají prosopografické elektronické databáze. Teprve po fázi shromažďování materiálů je možno přistoupit k analytickým a monografickým pracím.

Klíčovou otázkou pro systematický výzkum, tvorbu databází a vydávání pramenů představuje institucionální a personální zajištění. V předchozí části nastíněný český výzkum dokazuje význam individuálních editorských a badatelských zájmů. V dlouhodobém horizontu je ale institucionální zakotvení edičních a databázových projektů nezbytné. Ve Vídni je základem dlouhodobá spolupráce univerzitního archivu s Institutem pro rakouský dějezpýt. Univerzitní archiv v Lipsku realizoval velký digitalizační projekt zaměřený na studenty v 19. století spolu s edičním vydáním související matriky.¹¹³ O krakovské databázi a především maďarském úspěšném projektu se zmíním dále. Ze středoevropského srovnání je zřejmé, že potenciální český výzkumný projekt by měl zaštitřovat Ústav dějin a Archiv Univerzity Karlovy.

Výzkum raně novověkých peregrinací je důležitý především pro národy střední a východní Evropy, které neměly v minulosti rozšířenou síť univerzit a pro obyvatele jejich zemí se tak akademická peregrinace stávala jedinou možností, jak dosáhnout vyššího lékařského, právníckého nebo teologického vzdělání. S ohledem na historickou provázanost celého

¹¹⁰ Zdeněk HOJDA, *Recenze na edici*, s. 94–98.

¹¹¹ Anna FECHTNEROVÁ – Zdeněk HOJDA, *Vztahy pražské univerzity k Vratislavi v 17. až 18. století*, AUC-HUCP 23/1, 1983, s. 65–76.

¹¹² Komplikovanou historií založení univerzity líčí nejnověji Lucyna HARC, *Uniwersytet czterech początków i wielu tradycji*, AUC-HUCP 56/1, 2016, s. 99–110. K pokusu o založení univerzity v roce 1505 viz Jana WOJTUCKA, *Vztah papeže Julia II. k projektu založení obecného učení ve Vratislavi v roce 1505*, AUC-HUCP 48/1, 2008, s. 21–33.

¹¹³ Více informací o těchto projektech podávají Marek ĎURČANSKÝ – Blanka ZILYNSKÁ, *Zpřístupňování pramenů k dějinám univerzit předmoderní doby ve střední Evropě. Ohlédnutí za posledními dvěma dekádami a výhledy do budoucna*, AUC-HUCP 58/2, 2018, s. 13–25.

regionu, a to i v otázce vysokoškolského vzdělání, je nezbytná vzájemná spolupráce historiků z Polska, Maďarska, Německa, Rakouska, České republiky a Slovenska. Jedním z prvních společných výstupů byla série studií nazvaná *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa vom 15. bis zum 18. Jahrhundert*, vydaná Jagellonskou univerzitou v Krakově v roce 2017.¹¹⁴ První část se zaměřila na stav dosavadního primárně prosopografického bádání v regionu. České výzkumné projekty představili Hana Pátková a Marek Ďurčanský. V druhé části byly prezentovány analytické studie zabývající se kariérami studentů nebo významem vzdělaných osob v jednotlivých sociálních strukturách. Třetí část potom přiblížila dvě zásadní prosopografické elektronické univerzitní databáze: švýcarsko-německou databázi *Repertorium Academicum Germanicum* (RAG)¹¹⁵ a databázi studentů a profesorů Jagellonské univerzity *Corpus academicum Cracoviense* (CAC), kterou popisují podrobněji v části věnované polskému výzkumu.

4.1 Maďarský výzkum

Před téměř třiceti lety začal v archivu budapešťské Univerzity Lóránda Eötvöse výzkumný program, který si vytyčil za cíl vypracování kompletní databáze studentů z Uherska, kteří studovali na zahraničních univerzitách od jejich počátku až do roku 1918. Vedoucím skupiny byl dlouholetý ředitel Archivu Univerzity Lóránda Eötvöse dr. László Szögi. Výzkumný tým zpracoval údaje přibližně 100 000 uherských studentů evropských vysokoškolských vzdělávacích ústavů od středověku až do roku 1919 z knižních a archivních zdrojů 240 institucí 27 evropských zemí.

Velká část průběžně doplňované databáze byla publikována ve více než dvaceti svazcích edic o uherské peregrinaci s podtitulem *Magyarország diálok a középkori egyetemeken* (Uherští studenti na zahraničních univerzitách).¹¹⁶ Část knih byla vydána budapešťskou Univerzitou Lóránda Eötvöse, která od roku 2000 vydává řadu nazvanou *Felsőoktatástörténeti kiadványok új sorozat* (Nová řada publikací o historii vysokoškolského vzdělávání). Publikované knihy se tematicky soustřeďují buď na studenty konkrétní vzdělávací instituce (např. na maďarské studenty na Vídeňské univerzitě a akademii v letech 1789–1848) nebo geografické oblasti (uherští studenti v Anglii a Skotsku 1789–1919). Vedle krátké úvodní studie tvoří většinu obsahu tištěná databáze studentů s rejstříky pro snadné vyhledávání.

¹¹⁴ Krzysztof OZÓG – Maciej ZDANEK (Hgg.), *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa vom 15. bis zum 18. Jahrhundert*, Kraków 2017.

¹¹⁵ Cílem výzkumu je dohledat biografická a sociální data teologů, právníků, lékařů a magistrů filozofie, kteří studovali na univerzitách Svaté říše římské v letech 1250–1550. Zřetel je třeba brát i na negraduované nobilitované studenty. Předpokládá se, že databáze bude obsahovat informace o přibližně 64 000 scholárů a bude sloužit k základnímu poznání „kdo je kdo“. Projekt RAG započal roku 2007 pod patronací Švýcarské akademie humanitních a sociálních věd s podporou Bavorské akademie věd a Spolkových států Bavorsko a Hessensko, která skončila v roce 2019. Databázi zpracovává výzkumný tým Bernské univerzity, řízením jsou pověřeni prof. dr. Christian HESSE a prof. dr. em. Rainer Christoph Schwinges. Možnosti a perspektivy této databáze diskutuje Christian HESSE, *Das Wirken der Gelehrten in der Gesellschaft. Möglichkeiten und Perspektiven des Repertorium Germanicum Academicum (RAG)*, in: K. Ozóg – M. Zdanek (Hgg.), *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa*, s. 253–264. Internetové stránky databáze: <https://en.rag-online.org/> [cit. 20. 3. 2021].

¹¹⁶ Nejaktuálnější seznam lze nalézt in: Miroslav KAMENICKÝ – László SZÖGI, *Študenti z Bratislavskej stolice na zahraničných univerzitách a vysokých školách do roku 1918*, Bratislava 2017, s. 77–79.

Publikace jsou vydávány dvojjazyčně – maďarsky a jazykem univerzity či země, která je předmětem studia. Díky tomu jsou výsledky výzkumu přístupné širší badatelské obci.

Projekt výzkumné skupiny Dějiny univerzit Fakulty humanitních věd Univerzity Lorán-da Eötvösa a archivu téže univerzity stále pokračuje a je v současné době finančně podpořován Maďarskou akademií věd. Organizačně je rozdělen do tří skupin – středověkou sekci vede prof. István Draskóczy, sekci novověku prof. László Szögi a vědeckou skupinu pro dějiny 20. století Csaba Borsodi.¹¹⁷

Maďarský vědecký tým navázal spolupráci s Mezinárodní komisí pro dějiny univerzit (ICHU). Ta byla založena roku 1960 ve Stockholmu ženevským profesorem Svenem Stellingem-Michaudem. Od roku 1977 funguje jako přidružená komise Mezinárodní komise pro historické vědy. Posláním komise je propagovat všechny formy historického výzkumu univerzit a zajistit jeho mezinárodní koordinaci. Členové Komise se scházejí minimálně jednou za pět let během Mezinárodního kongresu pro historické vědy. Českou historickou vědu zastupuje ředitel Ústavu dějin a archivu Univerzity Karlovy prof. Petr Svobodný. Komise také pořádá mezinárodní konference v různých evropských městech.¹¹⁸

Díky existující rozsáhlé databázi a publikovaným soupisům přistupují maďarští historici k obsáhlým analytickým studiím. Především středověká peregrinace je díky nejnižšímu počtu imatrikulovaných detailně zmapovaná. Je potřeba zdůraznit, že jsou uherskými středověkými studenty, kterých bylo shledáno v evropských univerzitních matrikách na 12 000, myšleni zájemci o vysokoškolské vzdělání z oblasti středověkého maďarského království, které zahrnovalo i dnešní Slovensko a části Chorvatska, Bosny a Hercegoviny i Rumunska. Záběr tedy přesahuje hranice dnešního maďarského státu. Některé výzkumy proto zpracovávají mezinárodní týmy složené z historiků a dalších specialistů obou zemí. Studie o středověkých studentech B. Kelényiové představuje počty studentů v tabulkách v časové periodě 25 let podle jednotlivých zemí. Výsledky výzkumu ukazují, že ve sledovaném období směřovalo 40 % peregrinací na německé univerzity, 20 % pak na geograficky blízkou vídeňskou univerzitu.¹¹⁹

Zájem o tematiku zahraničních studijních cest obyvatel Uher podnítl i vstup Maďarska do Evropské Unie v roce 2004. Ze symposia uspořádaného univerzitou v Tübingen vyšel sborník mapující maďarské studenty na německých a rakouských vyšších školách od 16. do 20. století. Autoři konstatují, že peregrinace z Uherska převyšovala evropský průměr, jen ze samotného 16. a 17. století se dochovaly v matrikách záznamy o 16 000 maďarských studentů.¹²⁰

¹¹⁷ Informace o projektu včetně metody pro tvorbu databázi: László SZÖGI, *Die Forschung der ungarländischen Studenten an den europäischen Universitäten von 16. bis 18. Jahrhundert. Forschungsgeschichte, Methodologie, Ergebnisse*, in: K. Ožóg – Maciej Zdanek (Hgg.), *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa*, s. 41–53.

¹¹⁸ Blíže informace o organizaci je možné najít na oficiálních webových stránkách: <https://www.cihu-ichu.org/> [cit. 20. 3. 2021].

¹¹⁹ Poznátky o středověkých uherských peregrinujících studentech včetně mnoha tabulek, grafů i přehledných map přiblížila Borbála KELÉNYI, *Hungarian academia peregrinatio in the Middle Ages (1100–1525)*, in: K. Ožóg – Maciej Zdanek (Hgg.), *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa*, s. 139–166.

¹²⁰ Márta FATA – Gyula KURUCZ – Anton SCHINDLING (Hgg.), *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, Stuttgart 2006.

4.2 Slovenský výzkum

Slovenští historici univerzit a dějin vzdělanosti se mohou opřít o výsledky databáze maďarských kolegů. V současné době se zdůrazňuje nutnost společného výzkumu s ohledem na historické soužití obou moderních národů v jednom uherském státním celku. Díky spolupráci s maďarskými kolegy a možnosti užití jejich databáze uherských studentů, zájem o téma akademické peregrinace na Slovensku v posledních 15 letech výrazně stoupl.¹²¹ Zmíním se o třech nejdůležitějších publikacích, které v posledním desetiletí významným způsobem posunuly slovenský výzkum.

V roce 2012 byla ve výše zmíněné vydavatelské řadě *Felsőoktatástörténeti kiadványok új sorozat* publikována kniha o šarišských studentech na evropských univerzitách v letech 1378–1918. Autorem je slovenský historik Peter Kónya a ústřední postavou maďarského projektu László Szögi.¹²² Kniha byla vydána dvojjazyčně. Jedná se o první výsledek maďarsko-slovenské spolupráce výzkumného týmu badatelů z Univerzity Lóránda Eötvöse v Budapešti a Prešovské univerzity. Zároveň je prvním vědeckým zpracováním peregrinace z hlediska území některé stolice, což byly základní uherské správní obvody existující až do roku 1918. Vedle databáze 1354 studentů na jednotlivých vzdělávacích ústavech přináší důležité závěry a první podání dějin školství na území Šarišské stolice od středověku do počátku první světové války.

Výzkum taktéž konstatoval snížení počtu peregrinací v průběhu 16. století a naopak jejich nárůst v 17. století. Za příčinu lze dle autorů označit reformaci a vývoj na krakovské univerzitě, která byla nejčastějším cílem studentů ze Šarišské stolice před nástupem Habsburků v roce 1526. Ačkoliv ke konci 16. století počet peregrinací narůstal, přesto nepřekonal počty ze začátku století.¹²³ To dokazuje, že vnitropolitický a náboženský vývoj měl významný vliv na akademickou peregrinaci.

Hlavním přínosem práce k problematice vzdělanostních peregrinací je především podrobně zpracovaná databáze studentů. Vedle jmen se zde vyskytují údaje, pokud je prameny podávají, o datu a místě narození, národnosti, věku studenta, termínu zápisu i odchodu z univerzity a údaje o dalších studijních osudech. Seznamy studentů konkrétního vzdělávacího ústavu jsou řazeny chronologicky od nejstaršího zápisu po nejmladší. Kniha obsahuje i rejstříky ke snadnému vyhledávání.

O tři roky později obohatila slovenský výzkum práce o studentech vyšších tříd Prešovského evangelického kolegia v letech 1667–1850, kterou lze pokládat za vzorové zpracování dějin jedné školské instituce spolu s databází zde zapsaných studentů.¹²⁴ I ona byla vydána dvojjazyčně s úvodní studií o historii kolegia. Databáze, kterou zpracoval badatelský tým kolem prof. László Szögiho vedený Alexem Durovicsem, obsahuje na 3795 jmen. Autoři se zaměřili i na otázku peregrinace prešovských studentů na jiné ústavy.¹²⁵ Případný další výzkum ulehčují stejná kritéria při tvorbě databáze jako u šarišských studentů.

¹²¹ To dokazuje seznam užití literatury v nejnovější tematické knize: M. KAMENICKÝ – L. SZÖGI, *Študenti z Bratislavskej stolice*, passim.

¹²² László SZÖGI – Péter KÓNIA, *Sáros megyei diákok az európai egyetemeken 1378–1918. Šarišskí študenti na európskych univerzitách 1387–1918*, Budapest 2012.

¹²³ *Ibid.*, s. 162.

¹²⁴ Alex DUROVICS – Péter KÓNIA, *Az eperjesi kollégium felsőfokú hallgatói 1667–1850. Študenti vyšších tried prešovského kolegia 1667–1850*, Budapest 2015.

¹²⁵ *Ibid.*, s. 140–142.

Nejnovější kniha, tentokrát o studentech z bratislavské (prešpurské) stolice v zahraničí, vznikla ze spolupráce výzkumného týmu Katedry historie Pedagogické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, vedeného doc. Miroslavem Kamenickým, s maďarskou skupinou Dějin univerzit.¹²⁶ Byl užít stejný metodologický postup, jako při výzkumu šarišských studentů, sledoval se však mnohem vyšší počet osob (6501 oproti 1354). Souhrnné tabulky zohledňují rozdělení dějinných epoch na středověk (končící rokem 1525), raný novověk (do roku 1800) a novověk (1801–1918). Univerzitou nejčastěji navštěvovanou studenty z bratislavské stolice byla Vídeň, ve středověku následovaná Krakovem, v novověku potom Štýrským Hradcem (Graz). Překvapuje nízký počet inskripcí v Praze. Databáze je rozdělena na čtyři části – město Bratislava středověk, město Bratislava novověk, Bratislavská stolice středověk a Bratislavská stolice novověk. Nechybí ani nezbytný rejstřík.

4.3 Polský výzkum

Současný polský výzkum se soustředí především na univerzitu v Krakově, která je nejstarší i nejdéle působící vysokou školou na území Polska. Do organizační struktury krakovského univerzitního archivu přibýlo v roce 2007 oddělení pro výzkum dějin Jagellonské univerzity, jehož hlavním úkolem je vedle samotného výzkumu také vydávání pramenů. Větší pozornost byla věnována profesorům právnické fakulty, jejichž biografický katalog byl nedávno vydán i v tištěné podobě.¹²⁷

Roku 2013 byl zahájen pětiletý projekt s grantovou podporou pod názvem *Corpus academicum Cracoviense. Elektroniczna baza studentów i profesorów Uniwersytetu Krakowskiego w okresie staropolskim 1364–1780*, který měl za cíl sestavit databázi studentů, graduovaných a profesorů krakovské univerzity v letech 1364–1780.¹²⁸ Institucionálně ho zaštítla Historická fakulta Jagellonské Univerzity s podporou Vědecké a technologické univerzity AGH a řízením byl pověřen prof. Krzysztof Ożóg. Pro tvorbu databáze byl utvořen interdisciplinární tým spojující historiky s programátory. Práce na databázi byla úspěšně ukončena roku 2018 a zpřístupněna byla o rok později.¹²⁹

Vznikla tak databáze s biografickými údaji o přibližně 100 000 studentech, čerpající údaje z tištěných i psaných pramenů knihovny a archivu krakovské univerzity. Vedle samotného jména a data zápisu podává informace, pokud se je podařilo z pramenů zjistit, o regionálním a rodinném původu inskribovaného, jeho dalším vzdělání, následně profesní kariéře či literární tvorbě. Neméně důležité bylo i její designové provedení, zohledňující co nejsnadnější uživatelské prostředí. Základní struktura databáze je proto dostupná v anglickém i německém jazyce.

Do budoucna je v plánu rozšíření databáze o data z jiných než krakovských univerzitních zdrojů, například z církevních pramenů či starých tisků. Dále by chtěl tým vytvořit modul,

¹²⁶ M. KAMENICKÝ – L. SZÓGI, *Študenti z Bratislavskej stolice na zahraničných univerzitách*, l.c.

¹²⁷ Waclaw URUSZAK (ed.), *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, I, 1364–1780, Kraków 2015.

¹²⁸ Navazoval na starší projekt *Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae*, který podchytil krakovské studenty z let 1850–1918. O projektu je možné se dočíst na webových stránkách: <http://www.archiwum.uj.edu.pl/projekty-auj/corpus-studiosorum> [cit. 13. 7. 2022]. Seznamy studentů vyšly i knižně, viz: Jerzy MICHAŁEWICZ – Krzysztof STOPKA (edd.), *Corpus studiosorum Universitatis Iagellonicae 1850–1918*, I–VIII, Kraków 1999–2015.

¹²⁹ Internetové stránky databáze: <https://cac.historia.uj.edu.pl/> [cit. 20. 3. 2021].

kteřý by vyhodnocoval kontakty mezi konkrétními studenty. Důležitým krokem bude integrovat data do jiných evropských univerzitních databází. To vše bude vyžadovat usilovnou a inovativní práci historiků i programátorů.¹³⁰

Výzkum polské akademické peregrinace v 16. a 17. století značně pokročil v 90. letech, kdy vyšly tři zásadní monografie mapující polské a litevské studenty na německých akademiích a univerzitách,¹³¹ na štrasburské akademii¹³² a sienské univerzitě.¹³³ Ačkoliv každá z nich vyšla v jiné ediční řadě, mají podobnou strukturu i zvolenou metodologii.¹³⁴

Za zmínku stojí i dlouhá tradice polského výzkumu šlechtické peregrinace. Hlavní zájem je položen do 2. poloviny 17. století. Pojem *peregrinatio academica* je pro toto období nahrazován spíše konceptem *grand tour*, který se utvořil v 17. století a stál na nových výukových ideálech. Kromě analytických prací vydávají polští historici i edice šlechtických cestovních deníků.¹³⁵ Ve vztahu k pražské univerzitě jsou klíčové práce Roberta T. Tomczaka.¹³⁶

5. Závěr

Fenomén akademické peregrinace je jedním ze sledovaných témat kulturních, sociálních i vzdělanostních dějin raného novověku. V české historiografii je zkoumán od 2. poloviny 19. století. Za nejběžnější typ zpracování matriky zahraniční univerzity v české historiografii můžeme označit excerpce, které mají rozdílnou vypovídací hodnotu. Některá jsou pouhým „telefonním seznamem“, jiná přibližují konkrétní studenty pomocí biogramů. Klíčovým faktorem při rozhodování autorů o zpracování příslušného pramene tu byl především počet inskripcí. Proto jsou podrobněji zpracovány spíše univerzity s nižší návštěvností. Nejčastěji je chronologické vymezení soupisu dáno samotným pramenem či formou jeho edičního zpracování, pouze mimořádně se setkáváme s dodatečným zúžením chronologického vymezení ze strany autora.

Především pro období před druhou světovou válkou platí, že excerpce matrik byly prováděny během studijního pobytu daného historika v zahraničí či jako vedlejší produkt jeho dlouhodobého výzkumu. Svou roli zde sehrávaly i osobní vztahy mezi konkrétními badateli. Novější excerpce byly nejčastěji motivovány vydáním edice matriky určité univerzity. V poslední době však zájem o tento typ zpracování matrik značně opadl.

¹³⁰ Databázi přibližuje: Marcin BASTER, *Corpus Academicum Cracoviense. Database of Students and Professors of the University of Krakow (1364–1780)*, in: K. Ożóg – Maciej Zdanek (Hgg.), *Universitätsstudium und Gesellschaft in Mitteleuropa*, s. 265–276.

¹³¹ Dorota ZOLADŹ-STRZELCZYK, *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań 1996.

¹³² Dzisiaj PIETRZYK, *W kregu Strasburga: z peregrynacji młodzieży z Rzeczpospolitej polsko-litewskiej w latach 1538–1621*, Kraków 1997.

¹³³ Marian CHACHAJ, *Związki kulturalne Sieny i Polski do końca XVIII wieku. Staropolscy studenci i podróżnicy w Sienie. Sienięccyzy i ich dzieła w Polsce*, Lublin 1998.

¹³⁴ Přehled dalšího polského bádání o akademické peregrinaci přináší Anna MARKIEWICZ, „*In limine cizího světa*“. *Jak se v Praze vzdělávala šlechta z polsko-litevského soustátí v poslední čtvrtině 17. století*, AUC-HUCP 56/2, 2016, s. 11–32, zde s. 12, pozn. 3.

¹³⁵ Doklad zvýšeného zájmu o problematiku v polském prostředí přináší seznam literatury v úvodu edice cestovního deníku Jana Michala Kossowicze: Anna MARKIEWICZ (ed.), *Jan Michał Kossowicz. Diariusz podróży po Europie (1682–1688)*, Warszawa 2017.

¹³⁶ Viz pozn. 107.

Přes upřímnou snahu autorů soupisů nejsou seznamy stoprocentně spolehlivé. Jak bylo mnohokrát recenzenty či pozdějšími badateli doloženo, některá jména nebyla autorem správně identifikována či v soupise zcela chybí.¹³⁷ Ačkoliv se jedná řádově spíše o jednotky, výsledná data mají proto omezenou vypovídací hodnotu.

Soupisy a pozdější analytické studie také odrážely dobovou politickou situaci ve státě – podle toho byli do soupisů někdy zahrnuti také Slezané, případně Slováci. Jistý problém představuje pojem „český student“, který buď označuje jakéhokoliv studenta z českého království nebo pouze studenta z historické oblasti Čech, v matrikách označovaného nejčastěji latinským termínem *Bohemus*. V porovnání obou historických zemí pak převažují soupisy Čechů, pouze několik studií se zaměřuje čistě na moravské studenty.

Založení Ústavu pro dějiny Univerzity Karlovy v roce 1958 představuje významný milník ve studiu dějin univerzit. Jím vydávaný časopis *Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis* poskytl badatelům platformu k publikaci výsledků jejich výzkumů. V 60. letech 20. století charakterizuje výzkum posun do oblasti sociálních dějin a zájem o otázky sociálního či regionálního původu inskribovaných na dané univerzitě. Z této doby pochází i první větší analytické studie. Další důležitý milník představují 90. léta, kdy se badatelům otevřely nejen zahraniční archivy, ale i možnost tematizovat do té doby opomíjenou problematiku. Historici se obrátili k dějinám každodennosti a k otázce šlechtického vzdělávání. Nové možnosti poskytly digitální nástroje. Řada dříve takřka nedosažitelných pramenů či edic pramenů je dnes dostupná online, což značně ulehčuje výzkum.

Za nejlépe zpracované období české a moravské akademické peregrinace lze označit rozmezí let 1550–1620. Některé soupisy končí přímo rokem 1620, který je významným mezníkem především měšťanské akademické peregrinace. Tímto rokem ale končí i tři největší analytické studie – Františka Šmahela s Miroslavem Trucem, Jiřího Peška s Davidem Šamanem i Kateřiny Schwabikové. Pobělohorské vzdělanostní peregrinace se začaly intenzivně zkoumat teprve od konce 80. let v rámci fenoménu kavalírských cest. Doposud však nevznikla pro pobělohorskou dobu studie, která by umožnila komparaci větších datových celků s výsledky bádání o předbělohorských peregrinacích.

Dva slovní odborníci na danou problematiku – Jiří Pešek a Michal Svatoš – vytýkají dosavadnímu českému výzkumu jeho dílčí zaměření.¹³⁸ Většina prací má charakter prvotní registrace pramenů, materiálových excerpt nebo regionálních sond. Jenom ojediněle se pracovalo s jinými než univerzitními úředními prameny. Analytické studie ke konkrétním univerzitám či rozbory peregrinace jedné sociální či konfesní skupiny vždy zachycují jen část skutečnosti. Výzkumy velkých chronologických celků taktéž zkreslují celkový výsledek.

¹³⁷ Jiří Kubeš uvádí jako příklad výpisy Karla Hrdiny z lovaňské matriky. Při srovnání s edicí matriky zjistil, že autor vypisoval mechanicky pouze studenty, u kterých se nacházel přívlastek *Bohemus*, *Moravus* a jen některé, u nichž bylo *Silesius*. Podařilo se mu tak zachytit všechny měšťany a rytíře z českých zemí, ovšem nepostihl všechny příslušníky vyšší šlechty. Hrdinovi tak kvůli zvolené metodě chybí poměrně velké množství šlechtických studentů z českých zemí. J. KUBEŠ, *Kavalírské cesty*, s. 16.

¹³⁸ Jiří PEŠEK, *Studijní cesty mládeže z českých zemí v době předbělohorské. Úvahy nad sociokulturními kontexty vzdělanostních migrací*, in: Jiří Mikulec – Miloslav Polívka (edd.), *Per saecula ad tempora nostra*, Sborník prací k šedesátému narozeninám prof. Jaroslava Pánka, I, Praha 2007, s. 448–451; Michal SVATOŠ, *Akademická peregrinace a cesty za vzděláním*, in: Lenka Bobková – Michaela Neudertová (edd.), *Cesty a cestování v životě společnosti*, *Acta Universitatis Purkynianae philosophica et historica III*, *Studia Historica II.*, Ústí nad Labem 1995, s. 241–248.

Jiří Pešek ve svém textu poukazuje na úskalí kvantitativních výzkumů, které validují univerzity pouze na základě počtu zápisů, a nabádá k bližšímu sociokulturnímu bádání. Podle něho by se měly hledat odpovědi na následující otázky: „Co bylo motivací pro peregrinace? Co od ní student očekával a co získával? Jakou váhu měl akademický titul?“ Jako nejideálnější nástroj pro budoucí výzkum se mu jeví vytvoření databáze. Vzhledem k otázce financování takovýchto dlouhodobých nadosobních projektů v České republice je však k jeho realizaci skeptický.

Českým historikům by mohly být inspirací úspěšné databázové projekty našich sousedů. Práce na maďarské databázi uherských studentů na zahraničních univerzitách od středověku do roku 1918 začala již před třiceti lety a obsahuje údaje přibližně o sto tisících uherských studentů. Hlavní zásluha na ní patří dlouholetému řediteli Archivu Univerzity Lóránda Eötvöse dr. László Szögimu. O výsledky databáze se mohou opřít i slovenští historici univerzit a dějin vzdělanosti.

Jiným typem je pak databáze studentů a profesorů Jagellonské univerzity v Krakově *Corpus academicum Cracoviense*, která byla zahájena v roce 2013. Pro tvorbu databáze byl utvořen interdisciplinární tým spojující historiky s programátory, institucionálně ho zaštitila Historická fakulta Jagellonské Univerzity s podporou Vědecké a technologické Univerzity AGH. Vznikla tak databáze s biografickými údaji o přibližně 100 000 studentů čerpající údaje z tištěných i psaných pramenů knihovny a archivu krakovské univerzity.

Význam práce lze spatřovat v komplexním zpracování historiografie české a moravské akademické peregrinace v kontextu středoevropského bádání. Má být zároveň jistou výzvou k zahájení práce na české a moravské databázi po vzoru maďarského projektu, či databází konkrétních škol po vzoru krakovské univerzity.

ONDŘEJ PÍŠ

Das Phänomen frühneuzeitlicher akademischer Peregrination als spezifisches Thema mitteleuropäischer Historiographie

ZUSAMMENFASSUNG

Das Phänomen der akademischen Wanderung (Peregrination) ist eines der Themen der Kultur-, Sozial- und Bildungsgeschichte der Frühen Neuzeit. Ziel der Arbeit ist es, dieses Phänomen als spezifisches Thema der tschechischen und ausländischen Historiographie vorzustellen, das bereits seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bearbeitet wird. Die tschechische Historiographie, die sich mit Bildungsreisen aus Böhmen im 16. und 17. Jahrhundert befasst, wird in chronologisch gereihten Unterkapiteln behandelt. Das erste Unterkapitel behandelt den ältesten Zeitraum (bis zum II. Weltkrieg), das zweite verfolgt Akzentveränderungen in der Forschung der 60er und 70er Jahre des 20. Jahrhunderts, als das historische Interesse an Studienreisen ins Ausland erneut auflebte. Das dritte Unterkapitel widmet sich dann der Entwicklung seit den 80er Jahren und verzeichnet abermals neue Zugangsweisen, Methoden sowie neu gestellte Forschungsfragen. Der zweite Teil der Studie berücksichtigt verwandte Phänomene (Kavaliersreisen) und konfessionell definierte Gruppen (Peregrination von Angehörigen der Brüdergemeinde und die Jesuitenschulen). Der letzte und kürzeste Teil bietet einen Blick in die Forschung der betreffenden Problematik in weiteren mitteleuropäischen Ländern – Ungarn, der Slowakei, Polen – und vergleicht die Zugangsweisen und Ergebnisse mit der tschechischen Historiographie. Nachdruck wird auf die gegenwärtige Forschung gelegt, und zwar aus mitteleuropäischer Perspektive. Umfangreicher werden in der Arbeit Datenbankprojekte thematisiert, die den aktuellen Trend im Studium der akademischen Peregrination darstellen. Die meisten

Arbeiten haben jedoch den Charakter einer primären Registrierung von Quellen, von Materialexzerpten oder regionaler Erkundungen. Nur vereinzelt wurde mit anderen als mit universitären amtlichen Quellen gearbeitet. Analytische Studien zu konkreten Universitäten oder Analysen der Peregrination einer sozialen oder konfessionellen Gruppe halten stets nur einen Teil der Wirklichkeit fest. Als den am besten erarbeiteten Zeitraum tschechischer und mährischer akademischer Wanderung können die Jahre 1550–1620 gelten. Bildungsmigrationen nach der Schlacht am Weißen Berg begann man erst seit Ende der 80er Jahre im Rahmen der Kavaliereisen intensiv zu erforschen. Bislang gibt es jedoch für die Zeit nach der Schlacht am Weißen Berg keine Studien, die es ermöglichen, größere Datensätze mit den Forschungsergebnissen zu Peregrinationen vor der Schlacht am Weißen Berg zu vergleichen.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter

Mgr. Ondřej Piš
Fakulta humanitních studií UK, Praha
pis.ondra@seznam.cz